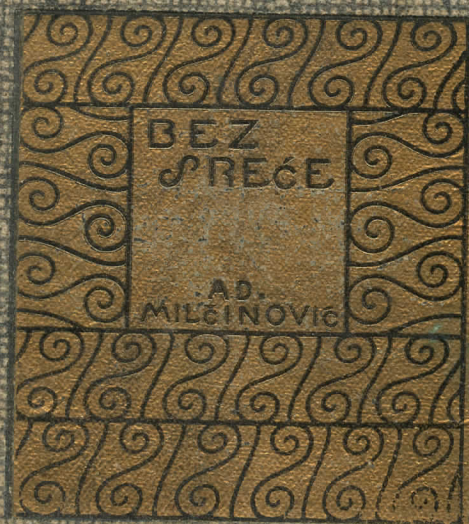




BEZ
SREČE

AD.
MILČINOVIC

6954

ADELA MILČINOVIĆ

BEZ SREĆE

DRAMA U TRI ČINA.

NAGRAĐJENO IZ ZAKLADE DUŠANA KOTURA.



U ZAGREBU
IZDALA MATICA HRVATSKA

1912.

OSOBE:

MILE
FRANJKA
MANDE TADINA
MATE TADIN
BABA MARICA
BABA MANDA
TUNJA VUKELIĆ
SAVO TEŠIN
MARKO ZOLIĆ
ČIČA MIJO
PERA, KNEZ

JOZA PAVIČIN
DIDAK FILA
DJED MATE
PEJO, MRTVOZORNIK
GJURA
STIPA LUSTIG
LUKA JANJIN
BABA LIZA
JELICA
MALA TERICA

Momci, djevojke, djeca.

Doba sadanje. Prvi i drugi čin zbivaju se isti dan.
Treći čin tri mjeseca poslije. Malo seoce u Slavoniji.

ČIN PRVI.

Visoko na nebu pun mjesec. Svijetla, raskošna ljetna noć. Seljačko dvorište. Lijevo, u dnu pozornice, kuća i klimave stube, kojima se ulazi u trijem. Jedne stube — bliže gledalištu — vode u stan BABE MANDE, druge u stan njene razdjelnice FRANJKE. Tik uz plot, u dnu pozornice, vodi cesta, iza nje šljivici. Desno sasvim sprijeda štagalj, otvoren spram gledališta. Pod štagljem saonice, kaca, trupčić, na zidu visi košić za kokoši, pleteno sjedalo za kola.

Kad se zastor dignu, vidi se uz štagalj Baba Manda, kako stupa lan. Iz daljine dopire glas tamburice i vragoljasto pjevanje, koje se sve više bliži. U dnu šljivika sastaje se momak i mlada snaša; svako je došlo s protivne strane i zagrlivši se nestade ih šljivikom nadesno. Začas evo tamburaša; pred njim dvije cure s momkom. On ih obuhvatio oko pojasa, a one složile ruke na njegovim ledjima. U pregačama im jabuke. Zagrizu, pa malo zapjevaju. Kad su došli bliže, nakašlja se BABA MANDA, ko od navade. Oni se okrenu i onako u hodu, i ne stavši —

I. PRIZOR.

CURE :

Uranili, strino Mando ?

BABA MANDA zajauče :

Jaoj — ne da starost spavati —

MOMAK obijesno :

Tebi ne da starost, nama mladost ! Odlaze smijući se.

BABA MANDA viče za njima :

A otkud vi ?

CURE brzo, obijesno :

Iz Lovrića šljivika —

MOMAK jednako :

Baš su slatke jabuke !

BABA MANDA :

Kako su obijesni ! E — vrela krv ! Jaoj, moje stare kosti . . . ! Opet stupa. Iz susjednog se dvorišta začuje škripa vrati, pa

GLAS BABE MARICE

gdje milo zove tele : Ajde, Ljubo, Ljubo — Rodjena moja — Na na, — Unidji — ma, unidji — Seko ! Sekice . . . Čuje se, gdje se zatvaraju vrata i kao da je utrčalo tele. Začas eto k plotu s desne strane BABE MARICE.

2. PRIZOR.

BABA MANDA. BABA MARICA.

BABA MARICA naslonivši se na plot :
Uranila ?

BABA MANDA :

Jaoj, kakvi uranila ! Tako bih ja mogla po cijele noći. Ne da dihati — ne da. Nešta tûši, tûši. Kašlje. Na ! A vidiš, ova mladjarija — Eto, cijele noći flangira. Kašlje.

BABA MARICA :

Ma bitanži se to ! Ja tek malo pridrije-mala, kad li oni zaciknuše, pa baš pod mojim pendžerkom. Nadignem se malo, a ono vrata rastvorena, a Ljuba na putu.

BABA MANDA upane :

Je li ono Rumenkina ?

BABA MARICA :

E, nije. Rumenkin bio volo, pa ga prodali na svetoga Medarda, a Ljuba je od Dragulje. A taj moj bitanga, Gjura, valjda opet odšvrljao k onoj Mandetini. Šta li se već izjedoh s tim deranom. Pa da bar pritvori vrata, da mi blago ne izlazi.

BABA MANDA :

A šta ga ne oženiš ?

BABA MARICA :

Kano da nisam htjela ! Našla mu curu, ali on, bitanga, ni čuti. Veli : imam ja Mandu, pa šta mi treba žena. Uh, ma ja je ne bih, pa da je sva medom namazana. Dok je još bila Milina — pomoz' Bože, ali otkako on prešo k Franjki, baš je svačija —

BABA MANDA :

I nikako da nadje momka, uz koga bi se izdovoljila . . .

BABA MARICA :

Ma, to je ono, da . . .

BABA MANDA :

A eto, vidiš, sve ti poludilo za njom. Ma Bog bi ga znao, šta je. Je li viljenica, šta li — ? Kao da je cijelo selo smamila. Pa da su to samo momci — ali evo, i ovaj naš razdjelnik (pokazuje) poludio za njom. Mator je već, Bog mi prosti grijehe, a on njoj u nedjelju donio svilenu maramu i crvene „štrimfle“ iz vašara.

BABA MARICA :

Rado, da mu to baš ne će puno hasniti,

BABA MANDA :

Pa i nije mu baš ni treba, draško. Manda se sama i previše oko njega umiljava.

BABA MARICA :

I šta li je samo s tim smislila ? Valjda joj nije do njega matoroga ...

BABA MANDA mahne prezirno rukom :

A, što ! Hoće samo, da se bolje ugnijezdi u kući, kako će onda laglje do Mile ...

BABA MARICA :

I jesi vidjela gaduru ! A valjda i za „dešpet“ Mili ...

BABA MANDA :

E ! I Mili i Franjki. Mudra je ona. Da je samo vidiš, kako se to razmeće po kući, kad je Tomo doma. To se samo nosi kava i rakija ...

BABA MARICA :

Pa to ona zar dolazi i u kuću ? A eto, vidjela sam je onomad, kad je prolazila dvorištem, pa sam mislila, da je bila kod vas.

BABA MANDA :

A, otkuda kod nas ! Znaš, da smo s njom u zavadi. Njen Mate je dobar čovjek, al ona je gad.

BABA MARICA :

A šta Franjka ?

BABA MANDA :

A šta zna ? Dvori je, ko gospoju. Kad Tomo tako hoće !

BABA MARICA :

I on njoj, veliš, crvene „štrimfle“ i svilenu maramu ?

BABA MANDA :

E ! Iz vašara, iz Našica.

BABA MARICA :

Pa to je bilo sad, kad je ove bijele konje kupovao ?

BABA MANDA :

Ma sad, sad ! E, baš grjehota otijeh konjâ. Je l' ih on ima mjesec dana, odma se to vidi na njima. Vidjet ćeš samo. Ove — ma ljepota ih je pogledati. Al neka on ode s njima dva, tri reda u kreč — kano da nisu isti. To nekud oguravi — stisne se — ma eto, rekao bi, sad će crči.

BABA MARICA :

Ta mora, draško, kad to tjera ko ludo. Je li itko živ vidio doći u Brod za tri „fertalja” ?

Cestom s lijeva nadesno idu kola natovarena drvima. Na vozu sjedi JOZA PAVIČIN. Prišavši bliže ustavi konje.

3. PRIZOR.

PRIJAŠNJI. JOZA PAVIČIN.

JOZA šaleći se :

E, babe, babe. Eto babâ, eto nesreće !

BABA MARICA :

Nismo ni mi uvijek bile babe.

BABA MANDA :

Dobro jutro, „momče” !

JOZA :

Vidi ti njih ! Ma baš i jesam momak od oka ! Sidje s kola i pristupi k plotu, zafrkujući sijede brkove.

BABA MARICA u šali porugljivo :

Idi ! Ne budali ! A kud si se ti otpremio — po mjesečini ?

JOZA :

Sve po hladu, da me ne poznadu ! . . .

BABA MANDA :

Poznat će tebe „fešter” makar baš i u hladu.

JOZA :

Hoće ! Dok ja naidjem, još će on slatko hrkati.

BABA MANDA :

A tko ono reče jučer, da ga u pô noći uhvatio „fešter”. Otelo mu drva, pa će ih muntati — i još ga zapisalo.

JOZA :

A kad to bi ?

BABA MANDA :

Ma eto, juče. Znaš, da se sad dovažuju drva za općine i škole, pa „fešter” vani noćiva.

JOZA češe se za uhom :

Mh, mh. Jesi vidio „špasa”. — Pa što bi sad ? Razmišlja časak. E, ništa. Ako ne bude druge, odvest ću ih do svaje u Grabarje, pa ću onda sutra dalje. Pauza. I kakvi su ti to sad ljudi zakoni. Naša šuma, a ne smiješ da usiječeš kolić. Pa reci, šta im je sad s tim bolje ? Mi siječemo svejedno, ko i prvo, samo što sad moraš mititi i lugara ovog u selu i onog u Brodu — pa šta ti onda od svega ostane ? A šume svejedno manje — kao da i nema zakona.

BABA MANDA :

Šuti, baća, dobro je još, da imamo takova šumara, koji se dâ mititi. Šta bi, da je ko onaj brčinski ?

JOZA :

Ono je vrag od čovjeka ! Ma da mene onako zapiše rad marvinčeta ili rad jedne pritke — ma, rasporio bih mu drob.

BABA MARICA :

I jest to ludo. Eto u Mate Tadina ima već preko sto srebra, a sve za šumski kvar. — Kad će on to isplatiti ?

JOZA :

Brige ti pristava i šumara, kad će se to isplatiti ! Njemu je samo do toga, da on pokupi svoja tri srebra — a oni neka se onda „riktaju“, kako znaju.

BABA MANDA spram Marice :

Eto vidiš, kakvo je to opet pravo ? Do-veze se tamo poslije podneva — sjedi sat — i začas opet ode. — A tri srebra pokupi — tobož dangube. Šta li je on dangubio ? A naš čovjek ode u zoru u Podvinje na raspravu, čeka do večer — a poso stoji . . . Tud onda nema dangube !

JOZA :

E, kad bismo mi htjeli o pravu divaniti, ne bismo dovršili do večer — i još dulje. Pogledavši na nebo. A eno se već stalo trgati. Idem ja, možda šumara kako prevarim. — E, zbogom ostajte ! Potjera konje, a sam podje pješke uz kola.

BABA MANDA :

Sretno pošto !

BABA MARICA :

Sretno pošto !

Još dok su oni razgovarali, pomalo su iščezavale zvijezde, tako da je načas bilo tamno. Onda se stane javljati slabo jutarnje rumenilo. Čuje se mukanje blaga, blejanje ovaca, lavež pasa, kukurijekanje oroza. Ljudski glasovi, što dozivlju krave. Zvuk klopke . . . Selo se budi. Ali sve to ne preglasno i kao u daljini. Tek pogdjekoji glas je bliže. Čas kasnije začuje se u daljini duda. Prodje i koji taj čovjek.

Kad je Joza otišao, proviri kroz prozorak —
FRANJKA.

4. PRIZOR.

BABA MANDA. BABA MARICA. FRANJKA.

FRANJKA :

Je li se to Tomo vratio ?

BABA MARICA :

Kakvi Tomo ! To Joza odveze drva u Brod.

FRANJKA

ljuta, više sebi — pritvarajući prozor : Jao, Bože, ni njega, ni Mile —

BABA MANDA zlobno :

Načekat ćeš se ti Tome.

BABA MARICA :

Ta je l' to njega još od prošle nedjelje nema ?

BABA MANDA :

Ma da. Otkako ono odveze kreč, još se nije vratio.

BABA MARICA :

I šta li se to naš svijet pomamio za krečom! — A ne računa, da mu uza to kuća propada.

BABA MANDA :

Bome išlo bi i Tominoj kući svakojako, da nema Mile —

BABA MARICA :

Ma baš ti je zlata vrijedan taj momak.

BABA MANDA posprdno :

Eh — Ličanin! Kažu, da u njih tamo negdje u Lici nema zemlje, vidiš, koliko ovo dvorište. Sirotinja je to. U njih nema kruha ni na Božić. A o rakiji ni spomenke — nego vodice, vodice, draško, pa se lijepo napij —

BABA MARICA :

Zato se i jest naš svijet razgoropadio.

BABA MANDA :

Uzobijestio se, što mu je predobro.

BABA MARICA :

Ma znaš, seko, šta je pravo, pravo je, — ali da nije za Milom, šta bi još ovdje bilo Tominoga? Sve bi on to već bio porazdijelio na kojekakve curetine i pozapijao po Bosni. A,

vidiš, Mile istina je, računa se ko sluga, ama no radi i brine se oko grunta i blaga, kao da i nije sve to za drugoga

BABA MANDA zlobno :

Zna on već, za koga se brine! Misli on, što je Tomo star, da mora skoro umrijeti, pa će onda on i Franjka. — Ali bome dok Tomo zatisne oči, neka Franjka kupi svoje tralje.

BABA MARICA :

Ta valjda ne bi baš tako —

BABA MANDA žestoko :

A da šta! Šta je donijela, to neka i nosi! Znaš, kakova je došla k Tomi! Na njoj jedna rubinica i ništa više.

BABA MARICA :

Ma znam ja to. O da. — Kako ne bi. Nije tomu toliko davno. Sirotinja, kukavica — ali poštena.

BABA MANDA prezirno mahnuvši :

Pi — poštena! Od nužde poštena! A viš, kako se to sad pogospodilo. To ti u nedjelju navuče svilenu „reklju“, pa sve „šlingeraj“ i „štirka“, a onamo joj oči ispadoše za Likotom, sluganom...

BABA MARICA :

E, mlada je još, vruća — a Tome nigda u kući.

BABA MANDA :

A jesi vidjela, kako se samo umilila u one dvije cure Tomine ! To ti za nas više i ne pita. A dok je pokojna bila živa, vazdan su mi bile u kući.

BABA MARICA :

E, pa valjda im je dobra. A šta se ono i sjeća svoje prave matere.

BABA MANDA :

Zna Franjka, zašto im je dobra !

Prolaze ljudi sa srpovima i kosama, neki sa sjekirama. Razgovaraju. Pozdravljaju se s babom Mandom i Maricom : „Bog ! Jeste uranili ?“ One odzdravljaju. Nekoliko djevojaka i momaka pridje do plota.

5. PRIZOR.

PRIJAŠNJI I JELE.

JELE :

Evo nas ! Hoće li skoro „froštuk“ !

BABA MANDA :

Sad ću ja, samo vi ajte. A gdje su drugi ?

JELE

odilazeći na istu stranu, odakle je i došla : Čekaju dolje na putu.

BABA MANDA

sprema kudelju. Ljudi još uvijek prolaze cestom i šljivikom s lijeva nadesno.

S desne strane šljivika dolazi MANDE TADINA. Mlada snaša. Kosa joj je crna, ulaštena. Za svako

uho zadjenula stručak bosiljka. Na njoj je bijela košulja sa „šlingerajom“ na rukavima i oko prilično velikoga izreza na vratu. Lice joj je bijelo i rumeno, obrve mrvičak zagarene. Oko vrata svileni rupčić, utaknut za pojas. Suknja joj je bijela, široka i okratka, vezena živim bojama. Opasana je crvenom tkanicom, a na nogama joj crvene čarape i polucipele.

6. PRIZOR.

BABA MANDA. BABA MARICA. MANDE TADINA.

MANDE TADINA

prišavši bliže, gleda na Franjkinu kuću i pendžerak, pa zapjeva obijesno, prkosno :

Juh, kaka sam bijela i rumena —
Košulja mi zlatom izvezena ...

BABA MANDA

mahne značajno glavom Marici na Mandu Tadinu.

BABA MARICA :

Otkud ti, Mande, pjevajući ?

MANDE TADINA zastade časak :

Kad mi srce pjeva, nek i uho čuje.

BABA MARICA :

E, tko će se s tobom ! ... A odakle ?

MANDE TADINA :

Dolje od mlina.

BABA MARICA :

Baš podranila ...

MANDE TADINA :

I može mi biti. Svedj obijesno i prkosno :
Jeste li vidjeli, strino Marice, je l' se Tomo već
vratio ?

BABA MANDA

ne može se uzdržati, zlobno : To bi ti najprva
znala ! Brzo sprema kudelj i podje spram kuće.

MANDE TADINA :

E, onda mi pozdravite Franjkiću i recite
joj, Mile eto tek što ne dolazi... Na to se
glasno nasmije i podje dalje pjevajući :

Svi su momci za mnom poludili —
A didaci glave izgubili...

GLAS S DESNE STRANE

iz Maričine avlije : Mamo ! O, mamo ! Spremaj
„froštuk” ! Ja odoh s poslenicima.

BABA MARICA viče :

Ajde, ajde. Ja ću odmah za vama. Podje
spram kuće. Gjura ! O, Gjura ! Jesi li skinuo
onu korpu s tavana !

Čuje se, kako je zalupila vratima.

Već se sasvim razdanilo. Začas se povrati BABA
MANDA. U rukama joj oveća okrugla košara s jelom
za poslenike. Postavi je na dasku od stuba, pa opet
udje u kuću te iznese kruh i krp, kojom će pokriti.
Slaže sve u košari, pokriva i diže na glavu. Teško joj
je. Uzdiše — opet spusti košaru i zatvara vrata dr-
venim klinom.

BABA MANDA sama sebi :

Da mi ne unidje bravčić. Opet diže košaru.
Jooj, teško je to već za me. Valjala bi snaja
— — Mahne rukom spram Franjkinih vrati. A
ono mlado, eto još u perinama. Polako izlazi
dvorištem na put.

GLAS BABE MARICE :

Eto i mene, seko ! Baba Manda stane. Samo
dok pritvorim kapiju. Čuje se škripa vrati. A ti
ćeš to u donji kraj ?

BABA MANDA :

Da. U Madalače. Svršavamo. A ti ćeš
gore ?

BABA MARICA :

E.

BABA MANDA :

Pa sretno, seko ! Odlazi lijevo pokašljujući.

Čuje se, kako je baba Marica zatvorila vrata i
pošla. U dnu šljivika prodje par mladih snaša s ko-
šarama na glavi. Nose jelo poslenicima. Sasvim je
tiho. Dolazi MILE s desna sprijeda. Ima mu oko
24 godine. Crni brčići i bujna kosa. Košulja mu
zamazana od posla, hlače uske, modre, kakove nose
Slavonci. Na nogama mu opanci i karirani obojci.
Mali okrugli, trošni šešir nabio je na oči. Mrk, za-
mazan blatom, u ruci mu sjekira. Ogleda se malo
po dvorištu, pogleda na Franjkin prozor, a onda
zadje pod štagalj.

7. PRIZOR.

MILE. FRANJKA.

MILE

sjedne na panj. Sjekiru je položio kraj sebe, pa razvezuje obojke i opet ih čvršće zamata.

FRANJKA

je u onom času, kad je on prilazio kolnici, otvorila prozorčić, opazila ga i začas istrčala iz kuće. Njoj je oko 20 godina. Kosa joj je kestenjasta, pūt naravna, zdrava, malo suncem opržena. Odjeća svakidanja, radna, na nogama opanci. — Mile! Koliko sam te izgledala... A tebe nigda —

MILE

podigao je glavu, gleda je mirno.

FRANJKA pridje do njega, promatra ga :

Ju, kakav si! Vas ukeljan! Ta šta si radio ?!

MILE kao gore :

Šta bih radio! Drva sam sjekao.

FRANJKA :

Ta nisi valjda cijele noći! A ja sam te čekala. Sama. Tome još nema —

MILE

je ustao, postavio nogu na panj, odvija hlače. Onako kao nabacivši : I ne će ga biti.

FRANJKA prihvati ga za rame :

Kako ga ne će biti ?!

MILE zlovoljno mahne rukom :

A, šta ja znam! Govorim samo tako. Idi, donesi mi vode.

FRANJKA

otrči u kuću, začas se vrati s testijom i peškirom.

MILE

je podvinuo rukave, razgalio košulju i nagnuo se.

FRANJKA

mu poljeva vodu na ruke. Kad se Mile umio i tare peškirom, skoči do njega, ogrli ga čvrsto i poljubi u razgaljene grudi.

MILE razdragan — obijesno :

Udovice, djevo moja —

FRANJKA gleda ga mило :

E, da sam udovica!...

MILE

prihvatio ju za ruku, gleda joj čvrsto u oči : E, pa moglo bi biti, šta nije... Šta bi, da si udovica ? — Ajde, da se malo podivanimo. Povučte je za ruku. Oboje sjednu na panj.

FRANJKA

odmakne se od njega, tobože ljuta : Ne ću s tobom divaniti. Prebacujući — ali mazno ko dijete : Gdje si bio cijele noći ? Prijedje mu rukom preko koljena. I kako si se ukeljaao.

MILE :

Gdje sam bio! Kazivao sam ti, sjekao sam drva nad rijekom.

FRANJKA :

A otkud blato ? Sva je zemlja ispečena od žege.

MILE :

Pa ti bi baš sve rado znati ! Jesi li pop ? Eto — našao sam u jednoj dolači trupac — baš mi se vidio zgodan. A kad sam ga izvukao, vidio sam, da je trul.

FRANJKA :

I ti si ga zar sam izvlačio !

MILE :

A da tko bi još ? Stane pred nju, udari se u prsa — šaljivim patosom : Zar nisam momak od oka ? !

FRANJKA

gleda ga čas zadivljeno — onda tobože rugajući se : Ih — momka mi ! ! — Izvukao iz grabe trul trupčić, pa misli, da je gora ! !

MILE

uhvati je i stane cjelivati. Ona mu se otimlje, ali on je čvrsto drži i ne pušta. Sad je poljubi u vrat, pa u glavu — kud stigne. Govori oponašajući nju : Ih — momka mi ! Ih — žene mi ! Ajde, tko će se sad komu rugati !

FRANJKA

mu se otela, ravna si maramu i kosu. Sva je rumena : Ta idi, ne budali ! Kako si obijestan !

MILE

sjedne podalje od nje, stisnuo ruke uz tijelo — šaleći se : Evo, sad ću biti ko ovca. Jesam li taki dobar ?

FRANJKA toplo :

Uvijek si ti dobar.

MILE

sjedne bliže nje, gleda je. Mala šutnja.

FRANJKA ko malo zabrinuta :

Šta li to Tome nema ?

MILE :

Ta pusti djavla starog.

FRANJKA nastavlja :

A vidiš, uvijek, kadgod je otišao s krečom, pa se dugo nije vraćao, uvijek sam mislila, da ga ne će ni biti.

MILE pozorno :

Pa kud bi ! ?

FRANJKA :

A šta ja znam. Tako samo, ko da se više ne će vratiti — ko da je ostao gdje god na putu u — šumi — šta ja znam !

MILE :

Idi, ludice — nije dijete.

FRANJKA :

Ta sve ja to znam. A vidiš, danas ga nema. A uvijek, kad bi i najdulje izostao, vratio bi se kao jutros.

MILE ravnodušno :

Pa može eto svaki čas.

FRANJKA :

Može, da. Kao da se ne može riješiti neke misli.

MILE

prihvati je za ramena i okrene k sebi : A šta bi, da ja njemu vratom zaokrenem ?

FRANJKA krikne, uprepašteno :

Ti, Mile ! Mirnija. Ju, kako si me uplašio !

MILE :

A, šta bi se plašila ! Zavrijedio je ! Sve žešće. Ili zar nije ? Gle, još koju godinu, pa će protepsti i ovo malo sirotinje. Kolike su već sjenokoše otišle za njegove konje — grjehota Božja ! Znaš, da me duša boli. — Vidjet ćeš samo ove, šta ih sad ima. Nek ode još dva reda s krečom — može ih prodati šinteru za kožu. A čime ću onda u proljeće orati ? Valjda ne ću tebe zapreći — ili djavla starog — —

FRANJKA mireći ga :

Ju, Mile, nemoj tako. Kršteno je čeljade.

MILE žestoko :

A šta, kršteno ! Gad ! — A zašto se ja mučim ! Radim više nego da je za mene. — A on, mrcina, loče, pa se još podsmijeva. Kaže (oponaša Tomu) : „Imam ja, ko meni radi, he, he, pa mogu živjeti ko Bog. Opet naravnim glasom : Slušao sam od ljudi, da tako govori po bircuzima. Uh, sad da mi je tu, ja bih ga — Riječ mu zapela od bijesa.

FRANJKA prihvati ga za rame :

Jao, Mile, šta to govoriš. Još ćeš i sebe u zlo metnuti.

MILE

ne obazirući se na nju, nastavlja : Nisam ni ja marva, i ako sam sluga. U što mi prolazi mladost i snaga ? Da onda jednoga dana, kad bi se starom djavlu prohtjelo, rekne : „Idi, slugo, — hvala ti, šta si me služio.” — Šta znam onda ? Zar u svinjare, pa da hodam od kuće do kuće, ko stari Čujac.

FRANJKA

pomirno, tek nesigurno, kao da i sama slabo u to vjeruje : Ta ne će on valjda još dugo. Ubit će ga rakija i kašalj. A onda ćemo nas dvoje gospodariti, dok djeca poodrastu. Mlađi smo, jaki. Zaradit ćemo toliko, da za koju godinu kupimo grunta, pa kućicu. A onda eto nas svojih.

MILE :

— Tamo gdje god navrh sela, do Vinke Tomičina : kuća, pa štagalj, pa još ću iskrčiti jedno dva jutra šume — pa kravica, krmačica, par konja — ni u grofa našičkoga ne će biti bolje.

Iz daljine s desna dopire nekakav žamor. Kola se polako bliže.

FRANJKA

se zaljubljenim pogledom zagledala u Milu, pa nije ničesa primijetila.

MILE

se u času smirio, naćulio uši.

Mali deran LUKA JANJIN dotrči sav' zaduvan i
više još od vrata.

8. PRIZOR.

PRIJAŠNJI. LUKA JANJIN.

LUKA :

Snašo Franjko! Franjko! Evo voze Tomu!

FRANJKA

se naglo digla i pošla spram vrati.

MILE

ostane časak stojeći, onda podje k plotu.

Za toga je JOZA PAVIČIN prispio s kolima.
Okolo njega nekoliko baba, djece i dva tri muškarca.
Dolaze u razgovoru, samo se ne razabiru riječi, jer
svi govore. Kola stadoše pred ulazom.

9. PRIZOR.

PRIJAŠNJI. JOZA PAVIČIN. DJED MATE. BABA
MARICA. DIDAK FILA. GJURA.

JOZA otkrije Tomu :

Evo ti muža!

FRANJKA

krikne, uhvati se za glavu : Isuse! O, Isuse!

MILE

se nije ni makao, samo gleda u kola.

DJED MATE nastavlja tobože razgovor :

Kazivao sam ja uvijek knezu : „Pera, de
skupi ljude, pa da se taj most opravi — tud će
još netko izgubiti glavu.“

JOZA :

Ta, nije, djede. — To kanda je baš mo-
rao neko povaditi mosnice.

BABA MARICA :

Ju, svijete dragi, pa tko da li je to mogao
učiniti ?

JOZA :

E, tko! Tko će to znati!

Pauza. Svi se ko nekuda zamislili.

GJURA :

Rado, da su čobani — svinjari.

JOZA :

A, kakvi čobani! Gdje bi djeca onolike
mosnice. Treba tu jakih ruku. Pauza.

DJED MATE :

Bit će cigani — ili druga besposladija.

JOZA :

E, tko je da je — eto čovjek izgubio glavu.
Kao da se taj čas nečesa sjetio — Mili : Zar ti, Mile,
nisi nikog vidjevao onuda proći ?

MILE zbunjen :

Ja ?

JOZA :

— Kazivao mi mlinar, da si onud kljusad tražio. Zar nisi vidio, da fale mosnice ?

MILE hladno, ravnodušno :

Nisam ja „inžilir“, da pregledam mostove.

DIDAK FILA :

Ta da, istina je. Nije on „inžilir“. Pa sve da je i gledao, koja korist !

BABA MARICA :

E, vidiš, a da je bio tko drugi, ne bi mu se to dogodilo, što i Tomi. Ta, draško, ne će marvinče u propast ! Razumno je ono, pa stane.

JOZA prekida je :

Eto, kazivao sam baš malo prvo, kako je tjerao. Kazivao mi mlinar. To su letjeli konji, ko pomamni — a Tomo pijan, sve se važe u kolima, samo što ne ispadne napolje — okrenuo bičalicu, pa pritkom po konjima.

DJED MATE :

E, to je, vidiš — kad malo pricvrlji rakije — izgubi pamet.

BABA MARICA Jozi :

A ti si zar upravo onda naišao s kolima ?

JOZA :

Ma da. Vidjela si me, kad sam prolazio s drvima. Kad ja do mosta, a ono zijevnula provajlija, a kola i konji u Rijeci. — Tindir

prelomio noge, Zelena nestalo, a Tomu poklopilo. Jedva ga ja i mlinar izvukosmo iz onoga kršamenta. A da šta znaš, ne možemo čovjeka pustiti na putu. E, ali, ljudi, de pomozite, da ga unesemo u kuću, ne možemo stajati ovdje na cesti.

Svi su pozorno slušali, kojiput zaklimali glavama — babe se krstile, hvatale za glavu.

MILE se upiljio u Jozina usta i napeto pratio svaku riječ. FRANJKA se spustila na kamen kraj plota, zatisnuvši glavu u ruke. Kraj nje se stisle dvije djevojčice od 6 i 10 godina, koje su još posve snene i kuštrave izašle iz Franjkine kuće, kad su vani začule žamor. Nitko ih od prisutnih nije primijetio.

DJED MATE I DIDAK FILA

približe se kolima, pokušaju dignuti mrtvacu : Pa de, kako ćemo ? Nespretni su, ne znaju, s koje bi strane prihvatili.

DIDAK FILA djedu Mati :

De ti, baća, s onog kraja, ti si jači od mene. Djed Mate pokuša, ali mu ruke dršću, iznemogne i spusti mrtvacu opet u kola.

BABA MARICA gurne Milu :

Ta de ti, Mile ! Šta si se uštremitio, kano da nisi živ ! Nosi si gazdu !

MILE

je pogleda, onda izadje iz dvorišta, zasuču rukave i prihvati Tomino gornje tijelo, sa gadjenjem : Pf ! Kako se naderao, ko krme.

On i Joza nose polako Tomu dvorištem u kuću. U času, kad su ga digli s kola, dotrčala je BABA MANDA, proturala se kroz ljude, bacila košaru na zemlju i zgrabila Tomine djevojčice, pa naričući iza glasa, vukla djecu za mrtvacem.

BABA MANDA naričući :

Evo vam dade, kukavice moje, evo vam dade! . . .

ZASTOR.

ČIN DRUGI.

Isti dan pred večer. Ovelika seljačka soba. Duž sobe odugi stol, uza nj klupe. Sprijeda lijevo velika zemljana peć, oko nje banak. Lijevo u pozadini krevet. Na stijeni vise konjske orme i bičalica. U pozadini dvoja vrata. Jedna, više desno, kojima se ulazi izvana, a druga manja, bliže krevetu, koja vode u sobicu. Ova su vrata otvorena, pa se vidi dio odra. Pred odrom tinja voštanica.

U prvoj je sobi još dosta vidno. Desno sprijeda mali prozorak. Kroza nj prodire nekoliko tračaka zapadajućega sunca, spokojno se prosipljući po stolu i podu. Kraj prozorka sjedi FRANJKA i krpa rubinicu male Terice. Na glavi i oko vrata imade crnu maramu.

Posve je tiho. Odjednom se otvore vrata i udje MANDE TADINA. Nasmješljiva, prkosna, kao uvijek. Kad je Franjka ugleda, skoči sa stolca, kao da ju je guja ujela. Obje se žene gledaju časak. Mande Franjku podrugljivo, s visoka, a Franjka Mandu s mržnjom. Samo tren. Tada Franjka opet sjedne i hoće nastaviti šiti, ali ne može da iglu zabode, tako joj dršću ruke.

MANDE TADINA nasmješljivo, porugljivo :

Dobar večer, snašo Franjko, (naglasujući)
u d o v i c e Franjko!

Gledaju se čas nijemo. Mande Franjku pronicavim pogledom.

FRANJKA šuti :

MANDE TADINA se ogleda :

Gdje je ?

FRANJKA

misli, da pita za Tomu — pokaže rukom spram sobice : Eno ga.

MANDE TADINA

podje naprijed, okrene se onamo, kud je Franjka pokazala : Ne pitam ja za onoga.

FRANJKA

gleda je prvi čas začudjeno : Da za koga ?

MANDE TADINA :

Gdje je o n ? Ogledava se.

FRANJKA dosjetivši se — plane :

Tko, obnevidila, da Bog da ! Zar ti nije dosta, šta si mi od muža učinila ? Eno ondje, pogledaj ga.

MANDE TADINA mahne prezirno :

Šta ću ga gledati ! Nije bio lijep ni dok je bio živ, a nekmoli sada.

FRANJKA pogleda je :

A šta si onda došla ? U ovoj kući nema više mjesta za te.

MANDE TADINA

smješkajući se — prodirljivo : Zar ? !

FRANJKA :

Da, To ti eto kažem !

MANDE TADINA

smješkajući se s očitom nasladom — s visoka : Gledaj ti udovice, kako se ražestila ...

FRANJKA šuti.

Mala pauza.

MANDE TADINA oštro :

Gdje je Mile ?

FRANJKA se žestoko trgne :

Šta ti imaš za njega pitati ? !

MANDE TADINA prkosljivo :

Prohtjelo mi se ! ...

FRANJKA

šuti, prihvaća se posla. — Mala pauza.

MANDE TADINA :

Zar još nije došo ?

FRANJKA svladavajući se :

Ne znam. Idi ga traži, ako ti je tako zaprešilo.

MANDE TADINA

očito uživa u Franjkinoj ljutavi : I morat ću. Pa ni da bi me ponudila sjesti ... Šuti čas, gleda je sigurnim pogledom. Pa dobro ! Idem. — Ali prije nego odem, slušaj, Franjkice ...

FRANJKA

je pogleda pozorno i razrogačeno; puna zle slutnje, spustila je posao u krilo.

MANDE TADINA

poslije pauze, polako : Ostavi ga !

FRANJKA

u prvi čas kao gromom ošinuta, onda se sabere i samo se glasno i zlobno nasmije : Zar ? !

MANDE TADINA

ponovi još upornije i sigurnije : Ostavi ga !

FRANJKA :

A zašto ? ! . . .

MANDE TADINA izbjegava :

Samo ti to kažem : Ostavi ga !

FRANJKA začas :

Akoli ne ću ?

MANDE TADINA :

Mogla bi požaliti.

FRANJKA :

Je l' ja ?

MANDE TADINA :

Da !

FRANJKA :

I baš kažeš !

MANDE TADINA :

Da.

FRANJKA :

Ne ću ! Sada manje nego ikada.

MANDE TADINA :

Sada ! Baš sada !

FRANJKA odlučno :

Ne ću ! Eto !

MANDE TADINA poslije pauze :

I ako te zamolim ?

FRANJKA

se okrene i stane šiti : I onda !

MANDE TADINA :

Promisli, Franjko, šta govoriš.

FRANJKA :

Šta tu ima promišljati ? Ja ti ga nisam preotela, kao što si ti meni muža. Ja danas više nemam nikoga.

MANDE TADINA :

Ali ti ćeš ga morati ostaviti !

FRANJKA

opet spusti šivanje u krilo i pogleda Mandu izazovno : Tko će me natjerati ?

MANDE TADINA čvrsto :

Ja !

FRANJKA :

Tko ? !

MANDE TADINA :

Eto ja !

FRANJKA :

A tko si ti ? Šta ti to govoriš ?

MANDE TADINA :

Ja već znam, šta govorim ! —

FRANJKA se nasmije.

MANDE TADINA

nastavlja, naglasujući : I šta sam vidjela.

FRANJKA :

Šta si vidjela ?

MANDE TADINA :

Ništa — zasad. Nego ti opet kažem :
okani se Mile !

FRANJKA :

Okani se ti mene ! Odlazi ! Hvata se posla.

MANDE TADINA

postane još časak gledajući Franjku, a kad se Franjka
na nju više ne obazire, kao da je i nema, okrene se i
zalupi vratima za sobom.

FRANJKA

se, čim je Mande Tadina izišla, digla, prišla k stolu,
stavila na nj šivanje i pošla par koraka spram peći, pa
onda spram kreveta, kao da si ne može naći mjesta.
Očito ju razgovor s Mandom silno uzrujao. Začas
unidje više seljaka.

2. PRIZOR.

MARKO ZOLIĆ. SAVO TEŠIN. KNEZ PERA. GJURA.
MILE. TUNJA. BABA MANDA. DIDAK FILA. BABA
MARICA. MALA TERICA. FRANJKA.

ZOLIĆ

ima mu oko 40. god. Crn je i neobrijan, odijelo mu
trošno, a šešir na par mjesta prošupljen. Unilazeći
kao nastavlja razgovor : O, jesi li vidio — i kako
to Zelen dodje kući. Ugledavši Franjku : Dobar
večer, snašo Franjko ! I ostali pozdravljaju.

FRANJKA :

Dobar večer ! Pridje k stolu i uzme svoje ši-
vanje, pa ga položi na krevet.

TUNJA

Milin drug, Ličanin, tek nešto stariji od njega.
Odjeven na ličku, s trošnom crvenkapom na glavi :
Ma nije, ča Marko, nije sâm. Našo ga Mile.

FRANJKA :

Jest, Mile. Cijeli ga dan tražio sve do malo
prvo.

BABA MANDA

čim unidje ode u sobicu k mrtvacu. Mala se Terica
stisla u kut na banku i dokora zaspala. Muškarci se
časak ogledavaju, kud bi sjeli, a onda posjedaju na
klupe. Oni u pročelju pravo za stol, a ovi na dugačkoj
klupi sa strane, ledjima spram stola. Većina njih puši.
Jedni se naslonili laktom o stol, drugi se sagnuli i uprli
laktima o koljena, treći prebacili nogu preko noge.
Odbijaju guste dimove, pljučkaju i svaki čas zastanu
u razgovoru.

KNEZ PERA

visok, lijep plavac, srednje dobi. Jednom se rukom naslonio na stol, noge prebacio, zagledao se nekud nad peć, puši i svaki čas pljućne. Kao da je dugo razmišljao : I kako se on to sretno izvukao iz onoga krša —

MILE

čim je unišao, uzeo je, hamove, što su ležali na krevetu, dohvatio s police šilo i kanafu, pa sio uz prozor i stao ih krpiti. Podigne malo hamove, onako posve nehotice : E — pokidao hamove . . . Šije dalje.

TUNJA :

Jako je to konjče.

I BABA MARICA je odmah unišla u sobicu k mrtvacu, pošćropila ga svetom vodom, a sada se ona i BABA MANDA povrate u prvu sobu i sjednu na banjak. FRANJKA takodjer sjedne do njih.

GJURA

poslije pauze — odjednom : Pa gdje si ga ti, Mile, našao ?

MILE

bode šilom remenje na hamovima : Eto ondje, nad Rijekom. Ležao je — — Prestane raditi — iz duše : E, kad sam ga ugledao onako izranjena, upravo me nešto presjeklo u srcu.

ZOLIĆ prekida ga :

Ništa, samo kad je živ !

MILE nastavlja :

Strgao sam rukav s košulje i povio mu nogu, a on me sve gleda ko brata rodjena — samo, što ne govori.

3. PRIZOR.

PRIJAŠNJI. ČIČA MIJO.

MIJO

oširoka, crvenkasta lica, pune smeđe brade i brkova. Na njemu je bijeli platneni jankel i plave slavonske hlače. Otvorivši vrata : Dobar večer, ljudi ! Ma je li istina, da je Zelen živ ?

SVI :

Da Bog dâ, Mija.

ZOLIĆ :

Živ je, živ ! Eno ga u štali !

GJURO :

Eto, upravo smo ga mi čas prvo išli pri-gledati.

MIJO :

E, moram da ga vidim. O, jesi vidio čuda ! Zatvori vrata i nestane.

4. PRIZOR.

PRIJAŠNJI. BEZ MIJE.

ZOLIĆ nakon pauze :

Zacijelit će to njemu brže.

MILE :

Ama samo da mi ne ostane hrom.

KNEZ PERA :

A, kakvi! Ja sam ga dobro razgledao.

DIDAK FILA :

Samo ti njemu, Mile, metni „petriola”, pa će sve biti dobro.

MILE :

Ma jesam, didače. Već sam mu triput previo ranu.

5. PRIZOR.

PRIJAŠNJI I MIJO.

MIJO vrativši se :

O, Bože, čuda mi, kakoli se to Zelen spasi!

SAVO TEŠIN

dug, mršav, oko 40 godina. Golobrado, bolježljivo, navorano lice, svijetle rijetke kose. Kad govori, uvijek se nekud zazuri. Na njemu su tamne, varoške hlače, kratke; zakrpane, varoški kaput žuto-smedj, već posve izbljedio i na mnogo mjesta zakrpan. Opanci i rascukani karirani obojci. Stari, izgledani šešir okičen je povenulim poljskim cvijećem. — Eto vidiš!...

Pauza. Svi se ko zamislili.

MIJO :

Ma baš sam se vraćao iz šume, kad li sret-nem Stipu Jurišina. Kaže : „Znaš Mija, da je Zelen ostao živ ?” — Ma je li ? — „E, jest, duše mi, — eno ga u štali!” — Ajde, rekoh ženi, is-

pregni ti konje, a ja ću gore do Tominih, da vidim Zelena. Pauza. ... I baš je živ ... Pauza. Samo je malo ko nekud spao! ...

DIDAK FILA :

Kako ne će — izubijao se.

ZOLIĆ :

E, dubok je ono šanac...

MIJO :

I kud li su samo one mosnice ?

KNEZ PERA :

Kud bi — eno ih! Našao sam ih kraj Sta-kine živice. Ondje ih je pobacalo.

BABA MARICA :

E, Bože, tko li ih je to onamo bacio ?

MILE

svaki čas prekida posao, ustaje, traži nešto : alat, kosturu, sjeda i opet nastavlja. Istom sada se opet smiri.

KNEZ PERA :

A tko bi to mogao znati ? Nego jesam ja uvijek divanio predstojniku, da bi ondje spadao pravi, zidani most. A on kaže : „Jest, onda bi se vi još i bolje izopijali u Brodu, jer se — kaže — ne bi trebali bojati.“

ZOLIĆ :

O, krst mu njegov — jesi čuo! Pa on baš tako! ...

MIJO :

E, da mi kadgod dodje, da ga vozim u selo ... Eh, alaj bih ga izvalio, kako samo treba — neka zna, kakav je u nas put.

DIDAK FILA :

Ama sad će ga morati dati opraviti — i put i most. — Da se tako šta trefilo, dok je sablja u nas zapovijedala, odmah bi sve selo moralo na rabotu.

ZOLIĆ :

A i onoga bi se našlo, koji je mosnice povadio. Ne bi to samo tako prošlo.

MILE

koji je pozorno slušao, otkako se počelo govoriti o mostu i mosnicama : Tko bi ga našao ? Povadio, povadio, — pa de ga sad stigni !

DIDAK FILA :

Ne boj se, draško, i kako bi ga stiglo ! Išla bi patrola po svem selu i pitala, gdje si bio ti, pa gdje si bio ti ...

MILE :

Gdje sam bio ? U poslu !

DIDAK FILA :

Ta, da, ne velim ja to ko tebi, već pitam onako, kako bi se pitalo, da je za stara zemana, dok je sablja vladala ... Pa bi patrola pitala van-drokaše i cigane, koji putem hodaju.

MILE šivajući :

Ta, da, to bi trebalo. A ne kao što je sada.

ZOLIĆ :

E, onda je caru bilo više do čovjeka, a sad je glavno — plati porez !

6. PRIZOR.

PRIJAŠNJI. MATE TADIN.

MATE TADIN

oko 23 god. Omalen, dosta lijep plavac. Većinom šuti, puši i pljucka. Lijenih kretnja. Dok drugi govore, on baš ne učestvuje u razgovoru, ali i ne misli o čem drugom. Ali kad šta rekne, čini to tako važno, kano da je dugo o tome razmišljao. — Unišavši : Dobra večer !

BABA MANDA zajauče :

Crno li nam veče omrknulo !

MIJO :

Eto, šta je čovjek ! Jutros još živ i zdrav, a sad eno ga ! Pokaže.

BABA MARICA uzdahne :

Sve je to Božja volja. Bez njega nikud nikamo.

MATE TADIN

lijeno sjedne, onda makne lulu od ustiju i pljučne : Bilo mu valjda sudjeno !

NEKI :

Sudjeno, da, sudjeno ...

ZOLIĆ :

Ajte, ljudi, kakvi sudjeno ! Ne bilo mu tjerati onako ludo.

MILE se uplete :

I jest on ludo tjerao svagda, kadgod se vraćao iz kreča. A konji viloviti i u vatru bi, da si ih natjerao.

SAVO TEŠIN

važno — izvadivši lulu iz ustiju : Jest to ipak bilo sudjeno, tako mi Boga živoga. Čujte samo, što se meni prividjelo. Svi ga pogledaju. Osobito Mile.

SAVO TEŠIN nastavlja :

Sjednem ja jedne noći na klupčici pred kućom — nema tome još sedmica. Bilo upravo oko ponoći. Mjesec sija — kano bijeli dan. Po mekotama cvrčci pjevaju, a dolje negdje u Radojčića avliji laje pseto. Laje, Bože mili, misliš, razdrt će se. Upravo htjedoh, da se dignem i podjem niz selo, da vidim, šta li mu je to ? Kad li odjednom čujem, kako preko Rijeke nešto ide. Sve po blatu čini : čvap, čvap ! ...

MIJO brzo :

Ju, svijete dragi ?

ZOLIĆ pun očekivanja, brzo :

Aha, aha ...

BABA MANDA brzo :

Smiluj nam se, sveta gospo Bogorodice !

BABA MARICA se krsti :

Majko Marijo, budi nam u pomoći !

Kad je Savo počeo pričati, stade se naglo spuštati noć. Samo je ona lojanica u sobici pred odrom sablasno podrtavala i slabo rasvjetljivala prvu sobu. Ali nitko se nije ufao ni maknuti. Tek sada, kad je Savo na čas zastao, diže se Franjka i podje na prstima k stolu, da upali svjetiljku, što je visjela nad njim. Valjak je mastan i zamazan, pa je i svijetlo, što se prospe po sobi i ljudima, mutno i prigušeno. Franjka opet podje na prstima natrag i sjedne na prvašnje mjesto.

SAVO TEŠIN

poslije napete stanke povuče nekoliko dimova i nastavi : Čvap... čvap... Hi — ho !... Hi — ho ! Pa pucne bičem.

ZOLIĆ

ispružio vrat, napeto sluša : Aha, aha ...

SAVO TEŠIN :

Tko li se to vraća u ovo kasno doba ? — mislim ja i sve napinjem oči, ne bi li šta ugledao. Ali od nikud ništa.

BABA MANDA se krsti :

Isuse i Marijo, šta to bi ?

MIJO

usput, ko krivo mu je, što Savu prekidaju : Pazi, pazi ...

SAVO TEŠIN nastavlja :

— Kad li odjednom — ma eto upravo kanda nikoše iz zemlje — stvoriše se na cesti preda mnoom kola. Krečarska kola sve škriplju i idu — a bez konja.

BABA MANDA :

Majko Božja !

MIJO

se sav zazurio, samo šta ne udje u Savu : — I idu, kažeš, a bez konja ? ...

SAVO TEŠIN :

Idu, eto, gledao sam ih, kako se približuju.

ZOLIĆ :

I ti si ih baš vidio na svoje oči ?

SAVO TEŠIN :

Ma vidio, da. Eto, tako kao što sad vidim tebe. Ljudi kimaju glavama, lule im u rukama — zaboravili su i pušiti.

SAVO TEŠIN nastavlja :

Ako si od Boga, stani ; ako si od vraga, propani ! — viknem ja i načinim ovako. Pravi rukom znak križa.

ZOLIĆ s očekivanjem :

Aha, aha ...

SAVO TEŠIN :

Još ja ne dorekoh, kad li kola stadoše ko ukipita, a pred njima dva bijela konja. Usop-

ljeni su, a iz nozdrva im liže plamen ... Jesi li kršteno čeljade ? ! — viknem ja opet i prekrstim se.

ZOLIĆ ga prekida :

Majko moja, šta li će sad biti !

SAVO TEŠIN nastavlja :

„Ma, baća Savo”, vikne iz kola poznat mi glas, „zar ti mene ne poznaš ? Ma ja sam Tomo Kuzmanovića.” — Isuse i Marijo ! Ta jest Tomo, kako li ga samo nisam namah prepoznao ! — Pa otkud ti tako kasno ? — pitam ja. Bio sam pošao spram kola, a kad prihvatih za lijevču, a ono preda mnoom mr-tvačka glava i kosti bez košulje.

BABA MANDA i MARICA :

Isuse i Marijo !

SAVO TEŠIN nastavlja :

Prijedjem rukom preko očiju. — Šta li je to ... Ali eto vidim dobro. Na kolima sjedi smrt s Tominim škrljakom na glavi, u ruci joj bičalica, a konjâ i opet nestalo. Pauza.

MIJO :

Bože mili, kako li je to moglo biti ?

MILE

nehotice, s dubokim uvjerenjem : Hm — jest to čudo !

SAVO TEŠIN :

Potari te Isukrst i sveti križ ! — poviknem ja opet, prekrstim se i tako sve po tri puta, a

prikaze nestade. Samo mjesec sije, kano bijeli dan. Duga pauza. Svi su kao pod dojmom Savine pripovijesti.

KNEZ odjednom :

Pa šta ti to nisi dosad nikom kazivao ?

SAVO TEŠIN :

A šta bih kazivao ? Da mi se opet podsmijevate, kao i uvijek. Pauza.

MATE TADIN :

Sudbina je to, ljudi, kažem ja. Tomi je bilo sudjeno, da će onako zaglaviti, pa je i zaglavio. Ljudi se pomalo rješavaju onoga dojma, stanu pušiti, namještati se zgodnije.

ZOLIĆ :

Aja, ljudi, ne vjerujem ja u tu sudbinu. Ondje su baš bile mosnice povadjene. A to niti je povadio Bog, niti sudbina.

BABA MARICA :

E, to se zna, ali on je mogao narediti, da se baš tako zbude.

ZOLIĆ :

Aja ! Tud je moralo kršteno čeljade imati posla.

MIJO :

E, možda baća Marko nema krivo. Tko zna, nije li to naredio kakvi vandrokaš, koji je možda mislio, da u Tome ima novaca.

MILE naglo :

Lako, lako. A mogli su biti i cigani.

ZOLIĆ poslije razmišljanja :

E, cigani nisu. Oni bi najprije konje odveli.

MIJO :

I bi ! Čuje se, kako pred kućom stadoše kola. Netko miri konje : — Ho — ho ! Onda unidje Pejo, birtaš i mrtvozornik.

7. PRIZOR.

PRIJAŠNJI. PEJO.

ZOLIĆ

ugledavši Peju na vratima : Eto nam mrtvozornika.

PEJO unišavši :

Dobar več, ljudi !

SVI :

Dobar več !

BABA MANDA opet zajauče :

Crno nam je več omrknulo !

PEJO :

Čuo sam putem, šta se to jutros dogodilo. Ja baš sad ravno iz Dubovika. Išao sam po vino. Pa ljudi putem pripovijedaju — kaže — neki Zdenčan slomio vrat u provajliji kod mlina.

BABA MARICA :

Eto, svijete, kako se to odmah čuje.

PEJO :

A kad su kazivali, da su u toga bijeli konji, kazao sam : to mora biti Tomo Kuzmanovića. U njega su jedinoga oba konja bijela.

MIJO :

E, grijehota je konja. Ama samo kad je Zelen ostao živ !

PEJO začudjeno :

A zar se Zelen spasio ?

MIJO :

Ta, da. Eno ga u štali.

PEJO s dragošću :

O-o, jesi vidio Zelena ! E, pa hvala Bogu, da je bar on ostao živ. Moram ga prigledati. Samo dok ovdje posao obavim. Žuri mi se. Konji su mi vani na putu, nisam se još ni svraćao kući.

FRANJKA

podje prva u sobicu, uzme svijeću s podnožja i posvijetli njome mrtvaca. Za njom podjoše Pejo, Mate Tadin, Baba Manda, Mijo. Pogledaju mrtvaca. Ostali ostadoše na mjestu, samo se okrenuše spram sobice. Neki stoje na vratima.

PEJO vrativši se natrag :

E, tu se baš vidi, da je mrtav. Okrenuvši se Franjki : Ima li tude u kući komadić papira ?

FRANJKA

je postavila svijeću na prvašnje mjesto, tada podje do police iznad kreveta i stane tražiti. Našla je neki komadić papira, prilično zamazan i samo onako otrgnut i pružila ga Peji.

PEJO vadeći iz prsluka olovku :

„Bleštif” je u mene. Piše sporo i nespretno. Neki stoje i gledaju. Govori glasno : „Otim ... evo ... izjavljuje ... da je ... Tomo ... Kuzma ... no ... vi ... ća ... mrtav, Petar Abramović, mrtvozornik.” Zatim spremi olovku, složi papir i drži ga u ruci. Evo, tko će to odnijeti ?

MATE TADIN :

Ja ću zorom do popa i u općinu.

PEJO daje mu cedulju :

Tako. A sad, laku noć, ljudi ! Ajde, Mile, da vidim Zelena.

FRANJKA

dohvati s police svijetnjak i upali svijeću : Posvijetlit ću vam, čiča Pejo.

MILE

podje šutke naprijed.

PEJO :

E, laku noć !

SVI izmjenično :

Laku noć, Pejo ! Laku noć, čiča ! Laku noć, baća Pejo !

MALA TERICA

koja se probudila još kad je Pejo došao : Mamo, mamo, i ja ću s tobom.

FRANJKA

već na vratima, pričekaj : Ajde, rano ! Izadju.

8. PRIZOR.

PRIJAŠNJI BEZ PEJE, MILE, FRANJKE I TERICE.

BABA MANDA za Tericom, jaučući :

E, gdje je tvoja mati, siroto moja. Kamo sreće, da si i ti ondje kod nje, pod crnom zemljicom. Bolje bi ti bilo ! Uzdahne.

MIJO :

Nemojte tako, strino Mando !

ZOLIĆ :

A šta će sad biti od te djece ?

MATE TADIN samosvijesno :

To je moja briga. To su djeca moje sestre, pa dok je mene, ne će ni ona stradati.

BABA MANDA :

E, bome bi zakukale, da im maćeha krušac dijeli. Jeste čuli ? Kaže, „mama”. Kukavna ti je to mati.

MATE TADIN :

Sve će se to sknaditi. Sad sam ja ovdje gazda.

ZOLIĆ :

A šta će Franjka ?

MATE TADIN :

Šta joj drago.

BABA MANDA :

Neka ide, otkud je i došla. Nek pokupi svoje trulje, pa se nosi, kud je oči vode.

KNEZ :

E, pa nešta je zapada po pravu.

BABA MANDA :

Nema tu nikakva prava. Šta je donijela, to neka i nosi. Ovo je sve djetinje.

MATE TADIN :

Tako je. Moja je pokojna sestra donijela Tomi lijepu prciju. A to onda zapada njenu djecu. Tako veli i moja Mande.

ZOLIĆ se podsmjehne :

Eh, Mande ! Zna se, zašto Mande tako govori . . .

MIJO se nasmije :

He, he ! . . .

MATE TADIN :

Ima moja Mande pravo. Okrenuvši se k Miji : A ovaj, šta se ti podsmijevaš, znam ja, kud ti šibaš.

KNEZ se takodjer smješka :

He, he, znamo mi to svi. Zaprešilo se
Mandi...

ZOLIĆ :

Samo ako joj nije zaludu, he, he...

MATE TADIN :

To je : „nekad bilo, sad se spominjalo”...
Nije Mile jedini, koji je ludovao za mojom
Mandom. I sad je pô sela za njom izgubilo
glavu. A meni to samo godi. Da nije za druge
dobra, ne bi bila ni za mene... Izvana se čuje,
kako se opraštaju s Pejom. FRANJKIN GLAS :
„Laku noć, čiča Pejo, dobro spavali!” Zatim
udje Franjka s Tericom u sobu.

9. PRIZOR.

PRIJAŠNJI. FRANJKA. TERICA.

MATE TADIN

hotice naglasuje, da Franjka osjeti, da je to zbog nje:
Sve će se to urediti. Zato sam ja tu.

FRANJKA posluhnuvši :

A o komu ti to govoriš, bača ?

BABA MANDA :

O kom bi van o ovim dvjema sirotama ?

FRANJKA mirno :

Pa ja mislim, kad sam im dosad bila do-
bra, bit ću i odsad... A valjda imam i ja još
nekakvo pravo u ovoj kući!

MATE TADIN

ne odgovara, samo nekako čudno sliježe ramenima.
Vidi se, moglo bi doći do svadje. Ljudi se dižu, pogle-
davaju jedan drugoga.

MIJO :

E, laku noć! Ja odoh! Podje.

ZOLIĆ :

Ajde, ajde, ajdemo. Sutra treba uraniti.
Ide spram vratiju.

DIDAK i KNEZ odilazeći :

Laku noć!

SAVO TEŠIN :

Eto i mene s vama! Laku noć, dobro spa-
vali! Izadje.

BABA MANDA. MATE i OSTALI :

Laku noć! Upravo na vratima sukobe se
s Milom.

10. PRIZOR.

PRIJAŠNJI. MILE.

MILE :

Odoste ?

MIJO i ZOLIĆ :

Eto odosmo. Sjutra treba uraniti! Laku
noć!

MILE :

Laku noć! Hvala, što ste se svratili!

DIDAK FILA već vani :

Kako je Zelenu ?

MILE :

Dobro, sasvim dobro. Čuje se, kako odilaze.

MILE

sjedne. Časak neugodna šutnja, onda se digne Mate Tadin.

MATE TADIN :

E, idem i ja.

BABA MANDA :

Pa idemo svi. Mrko pogledavši Milu i Tunju — tada Marici : Hoćeš li i ti, seko Marice ?

FRANJKA

potiho Marici, koja htjede otići : Ostanite, strino Marice. Samo časak.

BABA MANDA :

uzme Tericu za ruku : Ajde, kukavice, ti ćeš kod babe spavati.

MALA TERICA se brani :

Ne ću, ja ću kod majke.

FRANJKA

stavi joj ruku na glavu — toplo : Ajde, rano, ajde, i seka ti je ondje.

TERICA :

Ja bih kod tebe, mamo ...

FRANJKA :

Sutra ćeš opet kod mene. Ondje ćeš mirnije spavati. Znaš, doći će ljudi, čuvat će dadu, pa će piti i pripovijedati. Baba Manda i Mate Tadin već su izašli, pa čekaju pred otvorenim vratima. Terica nevoljko podje za njima.

BABA MANDA već vani :

Laku noć, seko Marice !

MATE TADIN takodjer izvana :

Laku noć, gazdarice !

BABA MARICA :

Laku noć !

II. PRIZOR.

BABA MARICA. FRANJKA. MILE. TUNJA.

FRANJKA :

Rada bih s vama divanila. Stariji ste, vi to bolje znate od mene.

BABA MARICA :

Ajde, dijete, šta bi ?

FRANJKA

mahnuvši glavom na Milu i Tunju, koji nešto tiho razgovaraju : Pa da izadjemo malo napolje.

BABA MARICA :

Možemo. Laku noć, Mile ! Laku noć, Tunja !

MILE i TUNJA :

Laku noć, gazdarice ! Franjka i baba Marica izadju.

12. PRIZOR.

MILE. TUNJA.

Časak šute obojica.

TUNJA :

A šta si sad skanio ?

MILE pogleda ga u čudu :

Šta bih skanio ?

TUNJA :

E, pa tako. Nekako mu ne ide razgovor. Vidi se, htio bi nešto reći, samo ne zna, kako bi započeo.

MILE :

Ništa. Pauza.

TUNJA :

Hoćeš li ostati u kući ?

MILE :

Pa radit ću. Dok se malo okučimo, dok cure poodrastu. Pauza.

TUNJA :

Ne će dati.

MILE :

Tko ne će dati ?

TUNJA :

A eto ovi. — Govorili su malo prvo —
Baba Manda i Tadini.

MILE :

Pa šta hoće ? Šta oni mogu ?

TUNJA :

E, tako. Pauza. Oni možda još i ne bi sami, ali će ona.

MILE :

Tko ?

TUNJA :

Ma, ona ... Mande Tadina.

MILE

ga pogleda začudjeno, pitajući.

TUNJA

nakon stanke, značajno : Vidjela te !

MILE ne shvaćajući :

Gdje me je vidjela ?

TUNJA

izravno, oštro ga gledajući : Ma, zar si baš morao ... ? Zar nisi mogao pričekati ... ? Stari bi djavo i onako skoro otegnuo ...

MILE gleda ga, preneražen :

I to ti je ona kazivala ? ! ...

TUNJA potvrđuje glavom :

Da. Vidjela je, kako si most razvaljivao.

MILE uzbudjeno :

Pa otkud ? Tko joj je rekao ?

TUNJA :

A tko bi joj rekao ! Znaš, da ti je vazdan bila za petama ...

MILE

se zamislio, šuti.

TUNJA prebacujući :

Nisi, nisi pravo uradio, Mile . . . Nije zavrijedio, da si ruke blatiš . . .

MILE uzbudjeno :

Ah, šta ti znaš, kako je meni bilo ! Nije se to više dalo snašati. A onda, znao sam, da me ne bi bio držao dulje od jeseni — a kud sam onda pristao ? . . .

TUNJA :

Znam. Mande ga je huckala, da te otjera. Zbog toga se valjda i miljila oko njega.

MILE bijesno :

Ma jest sva prokleta . . .

TUNJA :

E, krivo je njoj, što si se ti privezao uz Franjku . . . Da si je samo vidio, dok je sa mnom pripovijedala. Kaže : „Baća Tunja, pozdravi mi moje „milovanje” i reci mu, neka se spremi, da prijedje k meni. U Tominoj kući ne će gospodariti, van ako hoće služiti mene i moga Matu” . . .

MILE

ga gleda časak razrogačeno, onda uzbudjeno : Služiti . . . služiti ! . . . Smirivši se malo. Uvijek tjerati tudje konje, orati tudje polje, svažati tudje žito . . . Ne znaš ti, Tunja, kako je to . . .

TUNJA :

Znam, brate. Nisam ni ja oduvijek gazda.

MILE :

Nisi oduvijek, ali sad si svoj . . . Sto puta sam poželio, da mi je moga samo koliko bi dlanom pokrio.

TUNJA nastavlja :

I još mi reče : „Ne će mu ni u mene biti rdjavo !” . . .

MILE gorko :

Znam. Moći ću kadgod i Matu zamijeniti, ha ! . . . Ali slugan ću biti, slugan, kao što sam i danas, kao što sam bio. uvijek i douvijek . . . Pauza.

TUNJA :

Da — e, a šta ćeš . . . ? Pauza. Opaka je.

MILE :

Opaka.

TUNJA :

Samo da se nisi s njom nigda sprtljavao . . .

MILE :

A, koja hasna o tom divaniti. Zamisli se.

TUNJA :

Ma znam ja, da nije. Onda je to tebi godilo. Najljepša snaša, luduje za Ličaninom, za sluganom.

MILE :

Pa to je, da. Oni su mene prezirali, što sam sirotan, a ja sam njih mrzio zbog toga, što svega imadu. Da je meni bilo samo mrvičak onoga, šta oni imadu! . . . Časak duboka šutnja.

TUNJA :

A ovaj, zna li Franjka ?

MILE :

A, odakle ! Znaš, kakva je. Ne bi ona toga mogla podnijeti . . . Opet šutnja.

TUNJA :

Samo si se metnuo u nesreću. Gad je Mande.

MILE srdito :

Samo neka pripazi, moglo bi joj presjesti. Hrabreći sama sebe : Pa i tko će joj vjerovati. Zna se, da je osvetljiva.

TUNJA :

Slaba ti je to nada, moj Mile. Gledao sam je, dok je sa mnom pripovijedala. Puna je otrova, kao zmija.

MILE :

To je zbog toga, što sam je negdje prije odbio.

TUNJA :

Pa rad šta ?

MILE :

Eto, tako — gadi mi se . . . Kad se samo sjetim, kako je huckala Tomu na me i na onu kukavicu. Nigda mi nije bilo za mene, ali me boljelo gledati, kako ono naderano krme muči Franjku. Nakon stanke : Samo neka mi nju ne dira, jer bi mogla nagrajsati . . . ljuto! . . . Pauza.

TUNJA :

A šta znaš ? !

MILE :

Ne znam šta, ali znam, da ne puštam s lakoga ono, čega sam se jednom uhvatio. Ili zar da sam se zbog toga mučio i radio, i na koncu staroga djavla —

13. PRIZOR.

MILE. TUNJA. FRANJKA.

FRANJKA

je upravo unišla. Ona nije čula njegovih riječi, samo je vidjela, da je uzrujan, pa misli, da je s Tunjom razgovarao o tome, što je Mate Tadin govorio : Ta nemoj, Mile, ne treba da se zabrinjavaš zbog toga. Sve će se to urediti . . .

MILE

zamišljen je, šuti — onda odjednom, kao da je tek sada čuo Franjkine riječi : Šta će se urediti ?

FRANJKA :

Ma to, da ostanemo u kući. Eto govorila sam sa strinom Maricom. Ona kaže : Ne boj

se. Eto, kaže, bila je tu prije koji deset godina upravo takova zgoda. Umro Petra Stakin, a ostala djeca od prve žene, pa je udovica lijepo gospodarila sve dok djeca poodrastoše.

TUNJA :

Pa, da. Može to biti — i ja znam za takovu zgodu ondje gore, kod nas u Lici.

FRANJKA :

Kaže strina Marica : „Samo ti lijepo otidji u općinu do gospodina bilježnika i ponesi mu jabuku, pa će on to sve narediti, kako treba.”

TUNJA

gleda Milu, koji samo zuri preda se. Htio bi otići, neprilično mu je. — Tek onako, da nešto rekne Franjki: Hoće, hoće! Odjednom se digne, naglo : E, laku noć, idem ja!

MILE se i ne makne.

FRANJKA :

Laku noć, baća Tunja! Tunja izadje.

14. PRIZOR.

FRANJKA. MILE.

FRANJKA

nastavlja. Nju je razgovor s Maricom tako umirio, te ona u svom zadovoljstvu i ne opaža, da je Mile pravo ne sluša : Mi ćemo sada u nedjelju k bilježniku. Pa neka on to uredi, da bude mir. Strina Marica kaže : „Eto, svi mi znamo, kako

je bilo s Tomom. Ni za što se on nije brinuo. Sve je ostalo na tvojim i Milinim ledjima. A sve se lijepo održalo.” — Pa i ja tako mislim. Pošteno smo radili — — Odjednom je primijetila, da je Mile i ne sluša : Mile! ... Ti kanda i ne slušaš? ...

MILE

ne miče se, tek da nešto rekne : Kako ne bih slušao?

FRANJKA :

Ma eto, ja ne znam ... Tako si nekako čudan. Šta ti je? ... Prišla mu je iza ledji i prihvatila ga za rame.

MILE

vidi se, draga mu je njena blizina, ali svejedno ostaje miran ko i prije — meko : Ništa meni nije, Franjko, ništa ... Digne glavu i privine je k sebi — toplo : Eto tako ... mislim ... sirote smo mi ... sirote i kukavice ...

FRANJKA ga pogleda, utješljivo :

Idi, Mile, što govoriš. A kako si ono jutros divanio ...

MILE se osmjehne gorko :

Jutros ... da ...

FRANJKA :

Mladi smo i zdrave su u nas ruke.

MILE je prekide :

Zdrave ... Pogled mu pane spram sobice, u kojoj je Tomo, a da ona toga nije ni opazila : — Ali koja hasna! Kao da se ispričava : Eto čovjek

sve nešto smišlja, muči se, gradi, i onda odjednom, kao da se sve nekud srušilo ... sve nekud propalo ... A nije, što bi bio kriv ... ne ... nema tud krivnje. Odjednom se trgne, gorko, bolno: Evo, vidi ove ruke. Jake su i pune žuljeva ... A sve sam ove žuljeve nabio prevrćući tud je, vukući tud je i nigda i nikomu za hasnu; za hasnu onim curetinama i bircuzima po Brodu i Bosnoj. Sve žešće: A ja, a ti, a evo svi mi — i ona sitna dječica, šta je nama svima ostalo od toga! Pa je li to pravo? Smije li to biti? ... Ima li onda kakove krivnje u tome, ako sam — Prekine se: Ne, Franjko, ne razumiješ ti toga, ne znaš ti, kako je meni bilo — meni, koji sam odrastao ondje, gdje se mučiš na parčetu zemlje ko marvinče. Snašaj se u naramku kao dijete, njeguješ je i pjestuješ, dok izmužeš iz nje stručak zelja, ili batvo kukuruze ... A ovdje, pravo reći, samo malo počepkaš po njoj, pa legneš u hlad i čekaš, dok sazrene ... Ne znaš ti, kako je meni bilo gledati mladost moju, gdje mi prolazi u sluganstvu ... A mogao bih — oh, koliko sam kršan, mogao bih ... Pruži ruke, sjedne, gleda preda se: A sad evo gle, — sve je zaludu ... sve ... sve ... Pauza. Spusti glavu na dlanove: Prolaziti će dani i sve će biti kao što je i bilo! ... Ja ostadoh sluganom ...

FRANJKA

ga je cijelo vrijeme gledala začudjenim pogledom. Nije ga pravo razumjela. Pridje k njemu, podigne mu glavu, jednom ga rukom ogrli, a drugom mu skida pramove

sa čela, gladi po vratu i ramenu. Zabrinuto: Šta ti to, Mile, govoriš! ... Zašto tako govoriš? ... Evo sam ti kazivala, da ćemo odmah u nedjelju do bilježnika. Ima u mene nekoliko groša, za koje nitko znao nije. Bit će gospodinu jabuka, pa će — da vidiš —

MILE je naglo prekine:

Znam, znam ... U to se začuje, kako zakripaše drvena vratašca na hodniku i gotovo isti tren osvane na pragu MANDE TADINA.

15. PRIZOR.

PRIJAŠNJI. MANDE TADINA.

MILE i FRANJKA su prvi čas osupnuti s Mandina dolaska. A i Mande kao da se nije nadala, da će ih naći onako privinute jedno uz drugo.

MANDE TADINA:

brzo se snašla. Slatko — porugljivo: Gle, gle, golubova.

FRANJKA

se odmakla od Mile, šuti.

MILE poslije časa — osorno:

Šta je — šta bi ti?

MANDE TADINA slatko — porugljivo:

Juh, šta si tako skočio! Valjda nisam — Bože prosti — Tomo pokojni! Evo, pogledji me! Okrene se koketno.

MILE ponavlja osorno :

Šta si došla ? !

FRANJKA

malo ujedljivo, ciljajući na Mandin odnošaj s Tomom, pokazuje spram sobice : Došla „cura”, da vidi švaljera.

MANDE TADINA s prikrivenom zlobom :

Nisam „curo”, već da vidim tebe ...

MILE

grubo, ali s nešto manje jarosti : Šta hoćeš ? !

MANDE TADINA

sjedne na klupu, ledjima okrenuta stolu. Nogu je prebacila jednu preko druge, da joj se vide crvene čarape. Jednom je rukom podbočila glavu odostraga, a drugu je pružila po stolu. Poslije teške pauze, izazovno gledajući Franjku i Milu, koji ostadoše stojeći : Došla sam po svog čovjeka — vidjela sam Tunju, gdje je izišao. Mili značajno, naglasujući : I divanila sam s njim ... pa ako ćeš pravo, čekala sam ga — Opet kao prije : Pa mislim, možda je Mate još tu —

FRANJKA :

Mogla si Tunju pitati, on bi ti rekao —

MANDE TADINA

prekida je — opet Mili : Jest, Tunja mi je rekao, sve !

MILE plane :

Kad ti je rekao, onda se niši marila svraćati. Ili si po što drugo došla ?

MANDE TADINA zajedljivo :

Jesam, golube, jesam. Samo se toliko ne ljuti. Plane : Trebao bi znati, da sam ja sad gazda u ovoj kući.

FRANJKA hrabro :

To će se vidjeti !

MANDE TADINA

udari šakom o stol i pogleda Milu : I hoće !! Gleda ga pronicavo, prijetećim pogledom.

MILE nešto pokorniji :

Idi, kažem ti ! Šta si došla ovamo !

MANDE TADINA :

Govoriti hoću s tobom.

MILE kao gore :

Šta bi ti meni imala kazati, šta ja ne bih već znao ?

MANDE TADINA gleda ga pronicavo :

Čini ti se ? ! A ja mislim, da bi ... puno ...

MILE kao gore :

Divani !

MANDE TADINA poslije pauze :

Izidji na čas.

FRANJKA pogleda Milu.

MILE kao gore :

Možeš ti meni i ovdje kazati.

MANDE TADINA

gleda ga uporno, naglaškom : Z a r ? ! . . . Pauza.

MILE

predavajući se, svejedno mu je, šta bilo da bilo. Slegne ramenima : A, kako ti drago ! Ja nikud ne izlazim. A ti, ako ne ćeš, ovdje su ti vrata ! . . .

MANDE TADINA

planuvši, ustane, gleda ga prijeteci : Čuvaj se, Mile . . . Još si sluga . . . a ovdje sam ja gazda !

MILE

se nemilo lecne, skoči, ali ga Franjka zadrži.

FRANJKA :

Nemoj, Mile ! Nemoj !

MANDE TADINA

je prekrstila ruke i motri ga mirno, izazovno. Časak napeta šutnja. Mile i Mande gledaju se bijesno. Onda se Mande zadovoljno nasmiješi, makne i podje k vratima. Na pragu :

Požuri se, Mile. Ja te čekam vani. Izadje.

MILE

stoji čas i gleda u pod, bori se, a onda, kao da ga nešto gurnulo, isprsi se i podigne glavu.

16. PRIZOR.

MILE. FRANJKA.

FRANJKA

pridje k njemu, obuhvati ga oko vrata — moleći :
Ne idi, Mile ! Mogao bi učiniti zlo.

MILE

je pogleda bolno, ne može joj kazati, što mu je.

MANDIN GLAS izvana :

Hoćeš li skoro, Mile !

FRANJKA kao gore :

Mile, ne idi ! . . . Sumorna pauza.

MANDE TADINA izvana :

Požuri se, da se ne pokaješ !

FRANJKA

opet obuhvati Milu, molećim glasom : Nemoj . . .
Metnut ćeš nas u nesreću.

MILE se trgne silom, mirno :

Ta, pusti me. Ne boj se ! Eto mene odmah natrag.

FRANJKA

stisne se jače uza nj.

MANDIN GLAS zove :

Mile ! . . .

MILE

nestrpljivo, uzrujano makne Franjku od sebe, poleti na vrata — s gnjušanjem : Uh, kaka je gadna !
Izadje naglo.

FRANJKA

ostane na čas ko ukopana gledajući na vrata, kojima je nestalo Mile. Onda klone na klupu, zarije glavu u ruke i zajeca.

ZASTOR.

ČIN TREĆI.

Tri mjeseca protekoše. Svijetla je jesenja noć, tek mjesec još nije izišao. Malo više u pozadini lijevo velika peć za pečenje kreča. Peć se nalazi na podnožju brežuljka. Sprijeda je otvor, kroz koji se bacaju drva, a gore ždrijelo, iz koga sije jarko crveno svijetlo. Samo svijetlo, bez plamena. Nešto poviše ždrijela otkopan je brijeg, pa je nastala staza, koja je najšira upravo iznad ždrijela. Dalje se brežuljak opet uzdiže. Raste tu i nekoliko grmičaka borovice i dva tri borića.

Časom se čuje daleko iz sela lavež pasa. Onda opet, kako po nedalekom drumu prolaze kola. Kočijaš potihlo pjeva i fićuka. Jednu strofu pjeva, drugu fićuka. Daleko u gori zamnije djevojačka pjesma, više nalična plaču i naricaljki. Kadikad dopre negdje izdaleka, kao da ga vjetar zanese, pjevanje kola i podcikivanje djevojačko. Ali to mora da je vrlo daleko. Subota je.

I. PRIZOR.

MILE. MANDE TADINA.

MILE

baci dva trupčića u peć, a onda stoji pred njom i gleda. Uto eto i Mande Tadine s lijeva, iz polja. Zamamna je, ko uvijek. Veselo se smiješi.

MANDE TADINA

došla je Mili iza ledja, udari ga lako rukom po ramenu :
Dobar več, Mile !

MILE se okrene, pogleda je :

Dobar več ! — Otkud ti ?

MANDE TADINA

sjedne na trupac nedaleko peći : Iz polja. Bila sam prigledati govedima.

MILE :

Pa kud si pošla ?

MANDE TADINA :

Eto upravo k tebi. Prebacujući : Jučer mi nisi dolazio . . .

MILE :

Nisam mogao —

MANDE TADINA

vragoljasto se smiješi, vidi se očito, dobre je volje :
A šta ona ? A ?

MILE :

Tko ?

MANDE TADINA :

Ta ona tvoja . . . Srela sam je jutros na vrelu. Ih, alaj me je bijesno pogledala, kao da će me sad na probosti očima. A mene sve jezik svrbi, da joj doviknem : Samo gledaj, trulja-rice, i noćas me je Mile ljubio.

MILE se žestoko lecne :

Šuti ! Ne spominji nju . . .

MANDE TADINA uozbiljivši se :

A šta si tako skočio ?

MILE :

Ne zadirkuj u nju !

MANDE TADINA :

A ko je ona ! Smet nekaki !

MILE oštro :

Još jednom ti kažem, Mando, ne zadirkuj u nju.

MANDE TADINA začudjeno :

Ti se kanda prijetiš ? ...

MILE uzbudjeno :

Kažem ti samo, mani se nje :

MANDE TADINA :

Čudno ti to, Mile, govoriš. Mislila bi, da —

MILE upane :

Mislila ti, šta mu drago, tek u nju ne diraj.

MANDE TADINA poslije časa :

A — nosi je djavo ! De sjedni ovamo do mene. Povuč ga za ruku k sebi : Slušaj, Mile !

MILE :

Što je ?

MANDE TADINA :

Mate je pristao, da ti prijedješ k nama u kuću.

MILE začudjeno :

Kako u kuću ?

MANDE TADINA :

Pa — tako. Da budeš naš.

MILE :

Jesi li ti poludila ! A šta bih ja u vašoj kući ?

MANDE TADINA :

Bože moj, šta ! Šta i u Tominoj.

MILE se stane na silu smijati :

Sluga, je li ?

MANDE TADINA :

Ta, da, sluga. Pa šta će ti faliti. Bit će ti bolje nego u Tominih. Mate nije rdjav čovjek, a gazdarica — ej ... Provuče mu ruku ispod njegove.

MILE :

Nemoj, ostavi ...

MANDE TADINA obijesno :

Ah, šta me se tiče ! Umiljavajući se oko njega. Mile se vješto svladava. Da znaš, koliko sam mu morala divaniti. Ovi razdjelnici nahuckali ga na te, pa on ni čuti. A ja njemu : „Vidiš, kako je Tomi bilo lijepo uz Milu, nigda se njemu nije trebalo brinuti za kuću i zemlju. ... Sve je bila Milina briga” ... Pa ovamo, pa onamo, i onda ga nekako preokrenem. — „Neka bude — kaže — uzet ćemo ga !”

MILE :

Da, „uzet ćemo ga”, kao marvu što se uzimlje. A gazda nek uživa...

MANDE TADINA :

Pa ne će ni tebi faliti. Bit ćeš ko u svomu. Moći ćeš štogod i uštediti — — Ja ti ne ću paziti na to. A Mate, za njega lako —

MILE ustane, odlučno :

Ne ću...

MANDE TADINA se takodjer digne :

A rad šta ? Rad Franjke, je li ? ! ... Ti još uvijek za njom pristaješ. Ali čuvaj se, Mile! Ja ne ću da te znam s njom pod istim krovom.

MILE plane, ali se opet svlada :

Ta razmisli sama, kako ću ja sad na zimu u drugu kuću ? Sluga se naimlje na proljeće, kad počne posao, a ne na zimu, da badava jede. Pauza. Ne velim ja baš da ne ću, ali ne ću sad odmah. Ne mogu. Pauza. I red mi je, da ostanem u Tominoj kući do proljeća — takva je i pogodba. Pa i sramota bi mi bila —

MANDE TADINA :

Ah, kakva sramota ! Pa i ako — šta te se tiče. Moj te Mate hoće, a ja ... Umiljavajući se : Tko će mene zimi milovati ?

MILE :

Pa mi ćemo se sastajati, ko i dosad. A kad prodje zima ...

MANDE TADINA :

ga časak gleda, a onda odjednom, kao da se nečem do-
sjetila : Čuješ, Mile, da nije štagoder drugo ? ...

MILE :

Šta bi bilo ?

MANDE TADINA :

Franjka je stala nešto krupniti.

MILE ravnodušno :

Nisam opazio.

MANDE TADINA :

Kad bi to bilo, ja ne bih mirovala dana ni noći, dok je ne bi izgrizla iz kuće. Ne bi, duše mi ! ... A i sud ne bi dao, da prikraćuje Tominu djecu hraneći kopile.

MILE

uhvati je za ruku — mireći je : U, kaka si ! Ko vatra ! Ne može čovjek s tobom ni divaniti.

MANDE TADINA

ponešto svladana, toplo : Može, Mile, može. Nisam ja taka. Samo kad me nešta za srce ujede, onda obnevidim.

MILE gladi joj ruku :

Pa šta ti je ona skrivila ? Vidiš, i ne zna se, da je živa.

MANDE TADINA

prekine ga — sa gorčinom : Šta mi je skrivila ? ! Nije li mi tebe preotela ! ... A još da po nesreći rodi, znam, da bi se opet k njoj priklonio.

MILE oprezno :

... Pa nisi ti baš za mnom tugovala. Nisam ja bio jedini. ... Šta ti je baš do mene ? ...

MANDE TADINA

gleda ga zaljubljeno : A zar ja to znam ? ... Nešta je u tebi, što me mami. Otkako si me ono ostavio, bila sam istina svačija. I crnom bi se ciganinu podala. Ali željela sam samo tebe ... I u danu i u noći. Prkosila sam ti, mrzila te i učinila bih ti svako zlo, a opet nisam mogla proživjeti dana, a da te gdjegod ne vidim. I šta si ti bio hladniji ... i šta je tebi manje bilo do mene, to sam ja tebe jače željela ... Privine se čvršće uza nj. Mile pomalo popušta, i on kao da se ne može odrvati njenoj strasti, obuhvati je gotovo besvijesno. — Mande posve svladana : ... I sve bi ti mogao učiniti od mene, sve, što god bi htio ...

MILE

se pomalo vraća svijesti. Prijedje rukom preko očiju, otare rukavom znoj sa čela i oprezno pridiže Mandino gornje tijelo sa svoga koljena : Otidji, otidji sad, ko Boga te molim ...

MANDE TADINA

svladana strašću, gotovo šapćući : Hoćeš li doći noćas ?

MILE

šuti, mukom se svladava.

MANDE TADINA

prigušeno, dršćući, ponavlja : Hoćeš li doći ? ...

MILE nesigurno :

Ne znam ... vidjet ću ...

MANDE TADINA :

Ne obećavaj, ali dodji ... Čekat ću te, kako lišće rosu čeka ... Gleda ga plameno i polako odilazi naokolo iznad peći, da ga dulje vidi. Kad dodje gore, ožari je na čas ono jarko svijetlo, pa bude sva kao krvava.

2. PRIZOR.

MILE, zatim BABA LIZA.

MILE

kad je Mande nestalo, očajno se uhvati za glavu i sklopi na čas oči.

BABA LIZA

dolazi s desna sprijeda, tako da je Mile odmah ne vidi. Ona je vidjela Mandu, pa je čas pričekala, dok je ova otišla. Budući da ju Mile nije zamijetio, nakašlje se dva tri puta.

MILE

okrene se i prepoznavši je neugodno ga se dojmilo. Diže se i podje joj ususret : Dobar večer, strino Lizo. Hvala vam, da ste došli. Ja bih bio sam došao do vas, ali teško mi je od posla.

LIZA sjedajući :

Ništa to. Nego baš sam se sada načekala. Htjedoh već i otići, ali kad mi ono Tunja reče,

neka odem do tebe, mislila sam, mora da je nešto važno.

MILE šuti.

LIZA

ne zna, kako da prijedje na stvar, tek da nešto rekne :
A ti ćeš noćas ispeći ?

MILE nevoljko :

Mislim, da. Pauza.

LIZA

se nakašlje, da podsjeti Milu, da joj rekne, rad šta ju je zvao.

MILE

nekako mu je teško otpočeti — ne zna, kako bi. Tek da nešto rekne : Pa kako zdravlje, strino Lizo ?

LIZA :

E, tako, tako, starost — slabost ... Opet pauza.

MILE.

se odjednom odvaži : Hoćete li mi pomoći, strino Lizo ?

LIZA

se namjesti, zna, sad će čuti ono pravo. — Ljubezno : Kako ne bih, draško. Ta zar je baba Liza ikoga odbila ?

MILE :

Znam ... Ali trebalo bi odmah. I onda — ne bi se smjelo znati, nikako ...

LIZA :

Ne boj se, draško. Ta nije to djevojka. Da, da, razumijem, ne će se mladoj kvariti ljepotu. Pa i briga je dijete ... Pauza.

MILE polako, zabrinuto :

Ma, da. Samo ne znam, kako bi ... Znate, strino, ne će ona htjeti ...

LIZA :

Hoće, hoće — ne boj se ! ... Samo ti to ostavi meni.

MILE zabrinuto :

I slušajte, strino, da ne nastrada ...

LIZA :

Ta ne boj se ! Pazim ja. Pa onda, znaš, primaknut ćeš još forintu ... znaš, i baba Liza mora živjeti ... Svatko ima svoj krušac. Ko ovakav, ko onakav, a baba Liza, eto, nije ni ona najgora. Kolikim li sam ja već spasila poštenje i ljepotu. Pogleda ga značajno.

MILE :

Dobro, strino Lizo, bit će ... Samo ako vas posluša i ako sretno prodje ...

LIZA ustajući :

Ni brige te za to ! ... Otići ću ja do nje još noćas. Dok oni njeni razdjelnici pognu. Jer da me vidi baba Manda, odmah bi znala ... Polazeći. Evo idem ja, neka me nitko tud ne zateče ... Laku noć, Mile ! Ode desno.

MILE podje par koraka s njom :

Laku noć, strino Lizo !

3. PRIZOR.

MILE. FRANJKA.

MILE

je sio na trupac uz peć i zazurio se u plamen. Mjesečina se polako razlijeva krajinom. Negdje daleko u gori zamni pjesma. Tužna je i kao da se s njom otkida pola djevojačkoga srca. I Mile postaje sve tužniji. Glavu je podbočio rukama i zavezao se u misli. Časak je sam na sceni. Tada dolazi s desna FRANJKA s košaricom na ruci. Nosi mu večeru. MILE je ne opazi sve dok mu se posve ne približi. Gleda ju tren čudno i kao uplašeno, gotovo htjede skočiti.

FRANJKA

izgleda ispačeno; — mirno : Ja sam, Mile...

MILE je pogleda sućutno :

Gledao sam u vatru, pa mi se vid zamaglio. Učinila si mi se, kao da nisi živa...

FRANJKA malo prebacujući :

Mislila sam, da ćeš doći kući večerati.

MILE :

Nisam mogao ostaviti peći.

FRANJKA :

Zar nije Tunja dohodio ovamo ? Vidjela sam ga, kad je prošao kraj kuće.

MILE :

Svratio se, da... čas prvo... Ali je odmah otišao do stečka, da pogleda, ima li

vode za meljavu. Šutnja. Mile gleda preda se. Franjka bi nešto htjela reći, ali kao da se pravo ne usudjuje.

FRANJKA

uzdahne. A kad se Mile i ne makne, spusti košaricu na zemlju, sjedne na kamen i podboči glavu rukama. Obojica ostaju tako časak tihi i nijemi. Tada Franjka skine peškirić s košare i pogleda Milu : Ohladit će večera !

MILE digne glavu :

Baš i nisam gladan.

FRANJKA nastavlja svoje misli :

Nigda te kući...

MILE

nekud izbjegava taj razgovor. Izvadi iz košare zemljani pladanj prazetina sa slaninom i komad kruha, pa uzme jesti. — Tek da nešto rekne : De i ti malo, bit će mi sladje.

FRANJKA :

Ne mogu. Šutnja.

FRANJKA nastavlja :

Promijenio si se, Mile, promijenio, kako se nigda ne bih nadala. Više kao sama sebi, kimaјуći glavom : Ohladnio si... ko zasitio se...

MILE

je prestao jesti. Posljednji mu zalogaj kao zastao u grlu. Vidi se, teško mu je ; bole ga njene riječi, ali se suzdržava : Ti, Franjko, i sama ne vjeruješ u ovo, što govoriš. Ti znaš, da si mi draga ko

vid očinji. Ali ma, eto, ne mogu ja spram sile... Ne mogu, kako bih htio... Pa i ne da se to...

FRANJKA :

Pa tko nam smeta ? Tko nam šta može ? Tu smo ti, ja, pa Bog na nebesima.

MILE :

Ne razumiješ ti toga, Franjko.

FRANJKA :

Možda i ne razumijem... Ali ne marim, što ne razumijem. Ja samo znam, da si mi ti sve ; i otac i mati, i brat i sestra. I nikoga ja nemam do tebe i života moga... Nakon stanke : A sad, otkako znam, da pod srcem nosim...

MILE

žestoko je prekine i prihvati za ruku : Franjko, dušć...

FRANJKA začudjeno, uplašeno :

Što ti je ?

MILE :

Ma ovo... ovo što kažeš... dijete...

FRANJKA kao gore :

Šta je tebi, Mile ?

MILE šuti, bori se.

FRANJKA nastavlja :

Nismo li mu se oboje radovali ?... Nisi li upravo ti raspredao, kako će to lijepo biti, kad bude onaki mali crvić uz nas...

MILE naglo :

Ma jesam... jesam... Ali eto, sad... Samo kad ne bi sada bilo... Za godinu, dvije... onda, dok se okučimo... dok...

FRANJKA zajaukne :

Dakle je istina, što cijelo selo govori.

MILE u strahu :

A što govori ?

FRANJKA

nastavlja, ne obazirući se na njegovo pitanje : A ja sam eto slijepa kraj zdravih očiju. Nisam vjerovala, nisam mogla vjerovati...

MILE kao gore, nestrpljivo :

Šta je, šta govori, šta nisi vjerovala ?

FRANJKA :

Eto to! — Zaplače.

MILE :

O, Isuse, — ta kaži već jedanput, šta je ?

FRANJKA jecajući :

A ja bih se bila zaklela... Mislila sam, šta je bilo s Mandom nekad, bilo je. Ne će Mile toga meni učiniti...

MILE

kao da mu je odlanulo. Pridje k njoj i stane je milovati : O, ljudi, kakovo si ti dijete. Zar bih ja tebe mogao zamijeniti s onom ondje ?...

FRANJKA :

A tko da razumije vas muškarce. Sve, šta je muško u selu, sve je psuje, a sve za njom luduje.

MILE :

Pa tko ti veli, da sam i ja takav ?

FRANJKA :

A, kojtko. I noću su mi znali zakucati na pendžer : „Eno ti Mile s Mandom Tadinom.” — A meni je, kao da mi je tkogod nož u srce rinuo . . . E, šta sam se suzâ nagutala u takove noći . . . Više put mi bude, legnem . . . zatvorim oči . . . sad ću da zaspim . . . A onda odjednom samo mi krv navali u glavu i budne mi kao da vidim tebe i nju zajedno . . . Sad tu kod krečare, onda u gori . . . kod stečka . . . u Tadinom šljiviku . . . Pauza. Tare suze. Neke mi noći došlo opet tako, i nisam više mogla obastati u kući. Prebacim suknju i istrčim na dvorište. Ni sama ne znam, kud bi bila odlunjala onaka mahnita, da se nisam kod kapije srozala na zemlju.

MILE s bolju :

Sirotice moja. A ja mislim, Franjka lijepo spava, pa šta ću je buniti. A sna joj treba više no ičesa.

FRANJKA :

Trebalo bi ga, da. Izmuči me ovo preko dana i ma da su mi te muke drage, ipak su muke . . .

MILE milujući je, oprezno :

Pa tomu se još da pomoći . . .

FRANJKA :

Čemu se da pomoći ?

MILE kao gore :

Pa tomu, da te muke prestanu . . .

FRANJKA :

Šta ti to, Mile ?

MILE :

Ta ne ćeš ti biti ni prva ni posljednja . . . Eno babe Lize — ne ćeš ni osjetiti.

FRANJKA :

O, Mile, i ti to meni govoriš ?

MILE :

Slušaj, Franjko ! Poslušaj me . . . nešta će se morati uraditi . . .

FRANJKA

stane plakati, uvjerena, da Mile tako govori zato, jer ne ljubi više nju, nego Mandu.

MILE nastavlja :

A dok je nas dvoje živih, bit će i toga. Samo da ne bude sada. Kad Franjka ne odgovara, nego i dalje plače : Znaš, cijelo će selo graknuti . . .

FRANJKA :

Šta će nam selo ?

MILE :

Ma jest, ali eto tako... I kod suda bi nam moglo škoditi... Sigurno će nam škoditi...

FRANJKA :

Kako kod suda ?

MILE :

Pa kod rasprave. Kazat će, sad ćeš ti više gledati svomu djetetu već Tominima, pa ti ne će dati, da ostaneš u kući... A kud smo onda pristali ? Promisli... Eto vidiš... A sad se još dade svemu pomoći...

FRANJKA braneći se :

Ne ću... ne ću, ne ću, duše mi, ne mogu... Sve bih tebi za volju, samo to ne mogu, pa ma umrla na mjestu...

MILE :

Znam ja, da ti je teško... znam... Nije ni meni lako... Ali eto, promisli mirno... Ne kažem ja, da to mora biti ovaj čas... Dok se malo smiriš, dok promisliš sve...

FRANJKA :

Nema tu šta promišljati, Mile... Čovjek je, stvor Božji... Moja krv... i tvoja, Mile... Tri sam godine bila žena, a nisam imala djeteta... ničesa, šta bi bilo moje... A vidiš, sada — patim se... boli me mnogo toga... i zbog tebe, Mile, ali kad se sjetim djeteta, nekud mi je laglje... i sve onda rado snašam... i voljela bih s njim ići po svijetu kruha prositi, negoli —

MILE :

Ali, Franjko, čuj me...

FRANJKA :

Ne, ne, Mile... Ne ću da čujem... Ništa... Razumi : ništa ! Ne, ne... Ne, ne. NE ! Žestoko, kao da se brani od nečesa. Onda odjednom udari u grčovit plač.

MILE očajan, bespomoćan :

Oh, Isuse, Franjko, ta ne plači — ne znaš, kako mi je... A mogao bi i tko doći... Kad ona ne prestaje plakati, tetoši je ko dijete : Gledaj, Franjkice... Oh, Isukrste, daj, budi pametna... ajde, podji kući... I ja ću skoro doći... Ajde, na, molim te... Čuješ, netko dolazi... Čuje se razgovor seljaka, koji se bliže. Ne budi dijete... Ja ću doći... Zamolit ću Tunju, da me zamijeni kod peći. Ajde lijepo, ajde. Pomaže joj ustati.

FRANJKA

je prestala jecati, tare suze pregačom i prepušta se Mili, da je povede. Oboje odu polako nalijevo.

Uto eto seljakâ s desna. A i Mile se začas vratio.

4. PRIZOR.

MILE. ČIČA MIJO. ZOLIĆ. KNEZ PERA. GJURA.
STIPA LUSTIGOV. TUNJA.

Prilaze k peći, griju se. Mijo i Zolić sjednu dolje kraj Tunje i Mile, a Knez Pera, Gjura i Stipa ostanu stojeći.

MIJO prilazeći prvi :

Dobar večer !

MILE :

Dobar večer, čiča Mijo ! A otkud vi ?

KNEZ PERA :

Eto našli se u mlinu.

ZOLIĆ :

Pošli, da probamo ljetošnju rakiju.

MIJO

blizu peći tare ruke, da se ugrije : I jesi li vidio, kako je to zastudilo ?

KNEZ PERA :

Ništa to, samo kad ne pada. Ove je godine baš vrijeme poslužilo.

TUNJA :

Baš dobra ljetina.

ZOLIĆ :

Samo da još malo potraje, dok svezem otavu.

MIJO :

E, da hoće. U mene ima još pet vozova vani.

ZOLIĆ :

Bome ima i u mene.

KNEZ PERA :

A što ti, Mile ? Jesi li ti već sve poizvažao ?

MILE :

Da. Da kako bi se prihvaćao kreča ?

MIJO :

E, ne mora to baš tako. Eto vidi onog ludaka, Ilju Petrova. Još mu je i žito na polju, a on čuči ondje uz kreč i dangubi.

ZOLIĆ :

E, računa, bit će sladje, ako ga bude manje !

GJURA :

Nije to, čiča Marko, već on računa, da će kreč bolje prodati, ako dodje s njim u Bosnu, dok još drugi nisu poispekli.

TUNJA :

E, ludi su ti to računi ! Za ono malo groša propast će mu ovdje čitava ljetina.

MIJO Mili :

A ti to, Mile, pečeš za prodaju ?

MILE začudjeno ga gleda :

Ta, da. Da za što bi ?

MIJO :

E, ja ne znam, kaže baba Manda, da to ne će smjeti biti.

MILE :

Šta ona tu ima kazivati ? Ja sam svoj posao obavio sav — Žito je u ambaru, sijeno na sjeniku, pa šta bih još trebao ? Žurio sam s poslom, pa sad mogu raditi i drugo. — A opet treba u kući i novaca.

MIJO :

Ma ja ne znam. Ne spada to na me. Ali ona kaže, da će ići u općinu.

MILE ljuto :

I baš bi ti svaki vrag rado sa mnom zapovijedati ! Ići će u općinu ! Pa neka ide !

GJURA zadirkujući, izazovno :

E, ne boji se Mile babâ, dok ga snaše miluju . . .

MILE je hotice prečuo.

GJURA odvažnije kao gore :

Ne može svakom biti, ko što je Mili. Gleda ga izazovno, s mržnjom.

STIPA LUSTIG drzovito se smiješi :

He, he, jedna za svetac, a druga za svagdanji dan ! ! . . .

MILE skoči, surovo Gjuri :

Šta je, šta ti zadirkuješ ! Lustigu mirnije, gleda ga oštro : Čuješ, Lustig, kud je ovca iz čiča Božina tora ?

LUSTIG bezobrazno :

Kakova ovca ?

MILE kao gore :

Nu, nu, znaš ona, što su je isjekli gore u madalačama, u tvom stanu . . .

LUSTIG uvlačeći se, mrsi poluglasno :
Ja ne znam, šta ti to govoriš ?

MILE kao gore :

Sjetit ćeš se već ! Znaš, i u općini bi to jako rado znali. . . .

5. PRIZOR.

PRIJAŠNJI. SAVO TEŠIN.

SAVO TEŠIN

dolazi s desna. Malo hramlje. U ustima mu lula. Kad hoda, drži se za desno koljeno : Faljen Isus i Marija !

KNEZ smijučke :

A što si ti, Savo, ohromio ?

SAVO TEŠIN :

Boli me noga. Eto vidi — Digne hlačnicu, pa pokazuje koljeno.

MIJO :

Pa kud onda hodaš po svijetu ovako šantav ?

SAVO TEŠIN :

Bio sam u šumi. Švrljao, tražio pčelca, pa me zatekla noć. A sad eto čujem razgovor, pa dodjoh i ja malo. Nego dajte da sjednem. Uхвати se za nogu i polako se spusti na neki trupac. Desnu je nogu pružio naprijed.

ZOLIĆ :

Pa šta je to tebi ?

SAVO TEŠIN :

A zar ja znam ? Od Boga je.

MIJO :

Je li, Savo, je l' stina, da si ti razgovarao s Bogom ?

SAVO TEŠIN potvrđuje glavom :

Istina, živa istina !

ZOLIĆ :

Pa jesi li ga baš i vidio ?

SAVO TEŠIN :

Jesam.

TUNJA :

A kako je to bilo ?

MIJO :

Je li on došao k tebi, šta li ?

SAVO TEŠIN :

Eto, kako je bilo ! Izvadi lulu. Onda pljuče. Ostali se takodjer namjeste, kako će bolje čuti. Samo knez ostane kao i prije.

MILE

prigleda peć, onda sjedne na prijašnje mjesto i zamisli se.

SAVO TEŠIN

zureći nekud preda se : Ležim ja u pivnici — znaš, kad me ono moj nebrat istjerao iz kuće — ležim u pivnici, a već prošlo jedanaest sati, kad odjedared otvore se vrata, a ono sjaj — —

MIJO :

I kažeš, sjaj — — ?

SAVO TEŠIN nastavlja :

Kad li unidje čovjek bijele brade.

LUSTIG radoznalo :

Pa je li mu bila velika ?

MILE

pogleda Lustiga bijesno — ovaj se odmah smiri.

SAVO TEŠIN nastavlja :

Ja se uštemio — šta li je to, Bože pomози — — kad li se on ustavi pored moga kreveta i kaže : „Neboj se ti ništa ! Ja sam Bog !”

ZOLIĆ :

I upravo tako ti je rekao ?

SAVO TEŠIN :

Ma evo, ko ja sad vama. Nastavlja : „Vidiš li ovo gore ?” — Da. — „Šta je to ?” — Nebo. — „Nije ono nebo, već je ono crna zemlja.”

MIJO :

Ju, svijete dragi, zašto li reče crna zemlja ?

SAVO TEŠIN nastavlja :

„A šta je ovo ?” — pita on. Pokazuje rukom na zemlju : — Zemlja. — „Nije ovo zemlja, već je ovo crna voda — i da nije crne vode, ne bi bilo ni crne zemlje, a crna je zemlja samo rad crne vode.” —

ZOLIĆ :

Kako ono reče : Crna je zemlja samo rad
crne vode — —

SAVO TEŠIN nastavlja :

— „Ti se za oto, kaže, nemoj otimati za crnu
vodu.”

MILE

digne glavu, biva pozoran.

SAVO TEŠIN :

— „Sve sam ja tako naredio : Onaj, koji se
otimlje za crnu vodu, sam se u njoj utopi.”

MILE pozorno :

Tko se utopi ?

KNEZ PERA :

Ma eto, čuo si, onaj tko se otimlje za crnu
vodu.

SAVO TEŠIN Mili :

To jest, za zemlju. Znaš onaj moj nebrat
on je meni oteo . . . I još kaže : „A ti se ništa
ne boj — sve će ovo tebi dopasti“ — i nestade
ga. O Isuse i Marijo, šta to bi, prekrstih se ja
— a srce sve ovako čini . . . Pokazuje, kako mu
srce lupa.

MILE grubo Savi :

Pa šta tako u mene gledaš ?

SAVO TEŠIN :

Šta bih gledao — pogledao sam te samo.

MIJO Savi :

A ti odonda više ne kuneš ?

SAVO TEŠIN :

Aja ! Ja samo kažem : Pomozi mi, Bože
i sveta Marijo ! Časak svi šute — zamislili se.
Uto se začuje, kako izdaleka idu kola. Vozi se
Mate Tadin. Ne vidi se ga, samo se čuje, kako tiho
priprijeva i fićuka „Idu vranci, idu vranci, ko u goru
janjci“. Kad dodjoše bliže, popodje knez malo spram
ceste.

KNEZ PERA zove :

O, baća ! Jesi li se svraćao u općinu ?

MATE TADINA GLAS

ustavlja konje : Hi—ho ! Konji stadoše. Mate
viče : U Joze Pavičina je, „zapovijed“ i pošta.
Eto ga odmah za mnom. Opet potjera konje

KNEZ PERA

se vrati na prvanje mjesto.

MIJO :

Šta li je Mate Tadin išao u općinu ?

ZOLIĆ ravnodušno :

A, nešta ima. Išao je već dva dana za redom.

GJURA na Milu :

Lako za oto, šta on ide. Samo kad Mande
miruje. Je li, Mile ?

MILE dignu se, bijesno :

Gjura, ne zadirkuj u me. Moglo bi ti pre-
sjesti ! . . .

KNEZ PERA

dobrodušno se smiješi : Zavidi ti momak zbog Mande. On je dugo obilazio oko njenih pendžera.

GJURA :

Pa i ako sam, šta to na koga spada. Ali ne ću, da mi je preotimlje —

MILE sjeda, na silu ravnodušno :

Eno ti je. Ja je ne držim.

LUSTIG se smije :

Znamo to. Ali baš je i ne odbijaš.

GJURA prezirno, bijesno :

Taki prosjak lički !

MILE

skoči, hoće k njemu. Tunja ga zadrži i miri. Lustig opet vuče Gjuru. Svi se malo uskomešali. Uto naidjoše kola Joze Pavičina.

KNEZ PERA viče :

Jesi li ti to, Joza ?

JOZIN GLAS :

Da, da. De pridji malo, Pera, ne mogu ostaviti konje. Četnik mi je dao nešto za tebe. „Zapovijed“ i „poštu“.

KNEZ PERA

ode desno spram kolima, začas eto ga s rpom ceduljica i dva lista. Kola krenuše dalje. Knez je sio uz otvor peći, da bolje vidi. Svi se umirili, čekaju.

LUSTIG

je medjutim poluglasno mirio Gjuru : Ajde, ajde, baća ! . . . Gurajući ga sve pomalo, da ide. Gjura se isprva branio, ali konačno ga nestade lijevo u polju. Časak kasnije izgubi se i Lustig neopazice.

6. PRIZOR.

PRIJAŠNJI. BEZ GJURE I LUSTIGA.

KNEZ PERA

uzme najprije dugačku, smeđju kuvertu — pregledavajući je : Šta ovi hoće sa mnom ? Otvori pismo, izvadi spis.

ZOLIĆ radoznalo :

A tko to piše ?

KNEZ PERA :

Od kotara.

MIJO :

Pa šta hoće opet ?

KNEZ PERA :

Sigurno opet rad mosta nad Rijekom.

ZOLIĆ :

Pa šta još hoće ! Opravljen je — pa gotovo.

KNEZ PERA pročitavši pismo :

Eto, sutra dolazi onaj novi pristav, pa hoće, da ga ondje kod mosta dočekam.

MILE :

A po što on to dolazi ?

KNEZ PERA :

A tko će znati, šta mu je. Kad sam ono neki dan bio u kotaru, ispitivao me o svemu i svačemu.

MIJO :

A šta on to pita ?

KNEZ PERA :

A šta ja znam . . . Pa me pita i za Franjku. Kaže : je li opaka, da li se Tomo s njom klao ?

MILE naglo :

Šta bi Franjka !

KNEZ PERA :

Ma kazao sam mu i ja odmah. Franjka je imala doduše svašta od njega snositi — ali ne bi se ona zamjerila ni crvu. „E — kaže on — ne može se to znati. Treba stvar istražiti. Kakav bio da bio — čovjek je poginuo.”

TUNJA :

Poginuo — skrhao vrat — pa šta znaš...

MIJO :

Ma jest pravo — ne ide to samo tako . . . Čovjek je — pravo kaže . . .

ZOLIĆ :

Pa šta se oni to sad istom sjetili — —

KNEZ PERA :

A eto na. Bit će valjda istraga — šta li mu ja znam. Tu je evo „zapovijed“. Pokazuje pismo. Da se sjutra svi ovi nadju u kući pokojnoga

Tome. Čita. „Franjka, udovica iza pokojnoga Tome Kuzmanovića, Tadija, Mate i Manda Marjanovića, Joza Pavičin-Topalovića i Mile Drakulić, sluga u kući Tome Kuzmanovića.

MIJO :

Ju, svijete dragi, pa to će biti prava pravcata rasprava.

TUNJA

pogleda Milu mimogredce.

MILE

je napeto slušao, dok je knez čitao imena, razdraženo se izdere na Savu : A šta ti opet zrkaš u me !

SAVO TEŠIN :

Ma je li ja, baća Mile ? Duše mi, ako sam — —

ZOLIĆ Mili :

Pa šta ti je, šta si odjedared tako bijesan ?

TUNJA

pogleda Milu sućutno, htio bi mu nešto reći, ali ne će pred drugima.

MILE

je uzbudjen, sam ne zna, šta bi sa sobom, onda priđe k peći i stane u nju bacati drva. Šutnja. Ljudi čudom pogledavaju jedan drugoga, pa onda Milu. Neki sležu ramenima, kao da će reći : „A tko zna, šta mu je.”

MIJO i ZOLIĆ

se sprema, da će otići. Za njima se odmah diže i Savo Tešin. — E, doba je ! Treba sutra uraniti !

KNEZ PERA

je u tom već sve pregledao : Stanite časak, idem i ja, da predam ove pozivnice, dok još ljudi nisu polijekali. Složi spise i požuri se za ljudima, koji su već bili poodmakli.

TUNJA za njim :

Laku noć, kneže.

KNEZ PERA se okrene :

Laku noć ! Ode brzo.

7. PRIZOR.

TUNJA. MILE.

MILE uzbudjeno :

Jesi li čuo ?

TUNJA

sio na trupac, nekud žalosno : Čuo sam, da.

MILE kao gore :

Pa šta veliš ?

TUNJA

šuti, slegne ramenima.

MILE

sve žešće, ide dolje spram Tunje : I je li to onaj ljudi Savo ?

TUNJA

digne glavu, mahne rukom — zamišljeno : Ah, odakle !

MILE kao gore :

Misliš, da nije ? A meni se sve čini, kanda je on morao vidjeti, pa zato sad ovako pripovijeda.

TUNJA :

Ta vazdan je on pun takovih pripovijesti... Šutnja.

MILE :

I tko li je to samo ...

TUNJA šuti.

MILE

drekne na njega uzbudjeno : Pa šta si sad začutao ! Valjda znaš štogod !

TUNJA ga pogleda tužno :

A što bih znao, moj Mile ? Eto tako, žao mi te ...

MILE nestrpljivo :

Kaži mi radije, jesi li možda čuo štogod u selu ?

TUNJA poslije pauze :

Nisam. Šutnja.

MILE

uhvati se za ruke i podje par koraka, onda se ustavi. E, da mi ga je znati, tko je ... Šutnja. Odjednom stane pred Tunju :

Misliš, da je o n a ?

TUNJA

ga pogleda i nijemo kimne glavom.

MILE :

Je da li bi to moglo biti ?

TUNJA :

E, šta sve žena nije kadra poraditi u jadu...

MILE nestrpljivo, uzbudjeno :

Ma da, da. Ali radšta upravo sada?!

TUNJA sažno :

E, moj Mile, u grdne si se kućine eto zapleo.

MILE :

A šta sam znao, šta sam mogao! ... Ni-sam ja išao k Mandi, šta bih je volio, šta bi mi bila draga. Ali morao sam. Radi Franjke, radi nas oboje. Ko zna, šta bi zmija učinila... A onda poslije... Eto — čovjek sam... od krvi i mesa... ko i svaki drugi... I svakiput sam se poslije izjedao. Govorio sam: ne ćeš više! ... I ne bi. I eto sad! Zašto baš sad! ?

TUNJA :

E, ko zna, morda i nije sad — morda je gdje god prije —

MILE

ga u svom očaju nije ni slušao. Govori tako, kao da i ne govori drugomu, nego da glasno misli: Zar sam ja ubica?! Zar sam ja njega uklonio zato, da se domognem njegova dobra?! Mogao sam to učiniti već davno, da mi je bilo do toga... Ali ja nisam, nisam ubojica! Uklonio sam ga s puta, kao što se uklanja

kamen, koji ti dodje pod plug, koji ne da klici, da izbije. Uklonio sam ga, kao što se uklanja crv, što podgrizava korijenje zdravu deblu. Zemlju sam htio spasiti, zemlju i ovu snagu, što počiva u ovim mojim žuljevitim rukama. A on je ležao na njoj poput teška i crna oblaka, punoga svakoga zla, pritiskao ju, prijetio uništenjem. Ja sam rastjerao oblak, bacio kamen i zgazio crva, koji je prijetio razorom. I ja da sam ubojica?! Zar ima na mojim rukama njegove krvi?... Nigda, nigda me nije ma samo časak grizla savjest za taj čin. Nigda radi mene. Za Franjku sam se bojao — ona toga ne bi bila podnijela. Žensko je i golubinja srca... Ali ja — ja sam odbranio ovu grudu od propasti... Samo malo sreće sam htio za se i za ovu zlatnu zemlju, za ovu snagu, što počiva u mojim mišićima i što se lomi na tuđem i za tuđega. A sada... Baci se nice, ispruži ruke po zemlji, kao da je gri, i čelo položi na zemlju. Ostaje tako časak i samo mu ramena podrhtavaju od navale čuvstva.

TUNJA

vidi se, da ga silno dira Milina patnja. A ne zna, kako da ga tješi. Prišao je k njemu i gladi ga po ramenu: Mile, brate, umiri se... Morda sve to i nije tako, kako se nama pričinja...

MILE

ostaje kao prije, kao da i nije čuo njegova glasa. Medjutim je mjesec zašao za oblake, a samo iz peći diže se još žarče svijetlo i čuje se praskanje drvi.

TUNJA

zaslonivši rukom oči od vatre, gleda u mrak desno —
Mili : Neko ide, Mile, saberi se, neko ide.

MILE

se ne miče, kao da ga nije čuo. Tek kad čuje Franjkin glas, polako se digno i sjedne na trupac, gotovo besvijesno, kao da i sam ne zna, što radi. Laktom se upr'o o koljeno, spustio glavu i uhvatio se rukom za šiju.

TUNJA

je pošao Franjki ususret u namjeri, da je časak zadrži, dok se Mile sabere.

8. PRIZOR.

MILE. TUNJA. FRANJKA, onda MANDE TADINA.

FRANJKA

dolazi s desna, vedra i vesela : Dobar večer, Tunja !
Dobar večer, Mile.

MILE šuti.

TUNJA :

Bog dao, snašo Franjka. Nešto si vesela.

FRANJKA :

Imam i radšta. Mili : Jesi li čuo, Mile, sutra dolazi gospodin iz kotara.

MILE

digne glavu, pogleda je bolno i ništa ne govori.

FRANJKA

u svojoj radosti ništa ne opaža — veselo : Razdijelit će nas. Dolazi, da učini red. Razdijelit će nas, da bude jednom mir.

TUNJA :

Tko ti to reče ?

FRANJKA :

Eto je malo prvo došao knez javiti, neka budemo sutra kod kuće, da dočekamo gospodina.

TUNJA ponikne pogledom.

Šutnja.

FRANJKA nastavlja u svojoj radosti :

Pa, da. A da radšta bi dolazio, van da učini red ?

TUNJA tek onako :

A tko bi ga znao.

FRANJKA :

Znam ja, da on za oto dolazi. I bilježnik mi je zadnji put obećao, da će govoriti gospodu u kotaru, neka se ta stvar uredi. Pridje k Mili, s ljubavlju : Eto, Mile, a sada će i nama osvačiti ljepši dani.

TUNJA

ode k drvima i stane ondje nešto tražiti.

MILE šuti, ne miče se.

FRANJKA

sjedne uz Milu i prihvati ga za ruku — toplo :
Ne će nam se trebati više kriti i ne ćemo trebati ništa tajiti. . . .

MILE

ganut njenom blizinom, uzme joj gladiti ruku, ali joj ne gleda u lice. Neugodno mu je, što joj ne može odmah sve kazati, oprezno : Znaš, Franjko, možda on to i ne dolazi radi diobe ...

FRANJKA

gleda ga začudjeno, ne shvaćajući : A da radšta ?

MILE

Ni ja ne znam pravo. Tek tako mislim ...

FRANJKA

nešto ko da sluti, ogleda se na Tunju, koji je uvijek tobože zabavljen kod drvi — uzbudjeno : Radšta ? Zar hoće meni i djeci metnuti tutora — ili da me maknu s grunta ? !

MILE mračno :

Ne mogu oni tebi ništa. Ne trebaš se ti bojati ... U tom času došla je posve neopaženo s lijeva MANDE TADINA i stala gore ponad peći. Ugledavši njih dvoje onako tijesno jedno uz drugo, htjede se zlobno javiti, ali onda začu posljednje Miline riječi i zašuti.

FRANJKA :

Pa radšta si me onda ono čas prvo onako ražalio ... šta si slao k meni babu Lizu ? ...

MILE :

Eto, mislio sam, bilo bi bolje. Ali sad je već svejedno ... Nego ima nešto mnogo preče, da ti rekнем ... Zastane.

FRANJKA :

Pa šta je to ?

MILE

odlučno, pogleda je moleći, blagim glasom : Slušaj, Franjko ! Ljetos, kad je ono Tomo ...

MANDE TADINA

vidi, da će Mile Franjki sada sve kazati, i da to spriječi, poviče : Šuti, Mile !

MILE, FRANJKA, TUNJA

okrenu se isti čas.

MILE plane :

Šta hoćeš ? Šta hoćeš još ?

MANDE TADINA :

Došla sam ti kazati, da tebi ne će ništa biti. Valjda znaš, da će sutra doći pristav ? Nisam ti dosad htjela ništa kazivati, jer nisam znala, u koji će dan doći ...

MILE je prekine :

A — tako zar ! ?

MANDE TADINA naglo :

Da, bila sam u kotaru, ali ti se ne boj, tebi se ne će ništa dogoditi.

MILE :

Meni ne će, a da komu ?

MANDE TADINA

mirno i odlučno upre na Franjku : Njoj, koja te je nahuckala ...

MILE bijesno :

Lažeš, kučko, ništa ona mene nije huckala.

FRANJKA

gleda sad na Milu, sad Mandu, onda Tunju.

TUNJA

je prišao do Franjke, kao da će joj nešto kazati, što će sve razjasniti, ali šuti i dalje.

MANDE TADINA :

Ne lažem ja i nije mi potrebe, ali je eto njoj bila potreba riješiti se staroga — —

MILE uzbudjeno, bijesno :

Šuti, zmijo, ne izbacuj otrova! Istinu reci!... Eto, ja ću je sam kazati: Franjko, čuj me; ja sam kriv smrti Tominoj, ja sam razvalio most. Ja sam to poradio, ja, jer sam ga htio ukloniti, jer je bio gad.

FRANJKA

ne može shvatiti, što on govori i stoji kao okamenjena.

MANDE TADINA iz svega glasa :

Lažeš ti, lažeš! Ona je tebe nahuckala, da ubiješ Tomu...

FRANJKA

krikne, zahvati rukama ponad glave i sruši se besvijesna na zemlju.

MILE

pogleda Franjku, kako se srušila, krikne, digne ruke i poleti spram Mande. Tunja mu presiječe put, zgrabi ga i zadrži čas. Mile mu se otimlje: Ostavi me!

MANDE TADINA prkosno :

De kušaj! Misliš, da ću bježati pred tobom?!... Podbočila se i čeka.

MILE

se oteo Tunji i potrčao gore — k Mandi: Reci, da lažeš! Reci, da si lagala!! —

MANDE TADINA prkosno, izazovno :

Nisam i ne ću — pa eto!

MILE nasrne na nju.

MANDE TADINA

dočeka ga šakama i uhvati se s njim u koštac. Časak se očajno bore. Čuju se samo neartikulovani bijesni glasovi. Mande već osjeća, da je ostavlja snaga, pa se jednom rukom očajno prihvatila za stablo. U tom je času Mile obuhvati oko pojasa, otkine od stabla, potegne korak, a onda je digne i svom snagom baci u ždrijelo peći. MANDE je kriknula očajno, prodirući — a iz peći sunuše u zrak žarki plamenovi. S lijeve strane dotrčaše GJURA i LUSTIG, pa ugledavši, što se dogodilo, protrče nadesno, spram sela, užasnuto vičući: „Ubi je, ljudi, ubi Mandu Tadinu!” — —

FRANJKA

se kod posljednjega krika Mandina povratila svijesti i kušala pridići. Tunja ju je na čas podupr'o, a ona

onda skupivši svu snagu poleti kao mahnita spram Mile. Došavši do njega, padne na zemlju, obuhvati mu koljena i zajaukne: Mile, srećo, u što li nas metnu! . . .

MILE

je časak zurio u plamen, a onda ugledavši Franjku do svojih nogu zarida, kao da mu srce puče.

ZASTOR NAGLO PADA.

